

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

Kürçaylı Səlimə Ülfət

(magistranın s.a.a.)

**“Tikili malların istehlak xassələrinin qiymətləndirilməsi və keyfiyyət
ekspertizası”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060644

İstehlak mallarının ekspertizası və
marketingi

İxtisaslaşma

İstehlak mallarının keyfiyyət
ekspertizası

Elmi rəhbər

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

prof.R.Ə.Səidov

Magistr proqramının rəhbəri

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

prof.R.Ə.Səidov

Kafedra müdiri

(a.a.s., elmi dərəcə və elmi ad)

prof. Ə.P.Həsənov

BAKİ – 2020

PLAN

GİRİŞ	3
I FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI	8
I.1. Geyimin tarixi haqqında məlumat	8
I.2. Kostyum yaradıcılıq obyektı və şəxsiyyətin tərbiyə vasitəsidir	14
I.3. Materialların fiziki-mexaniki xassələrinin geyimlərin istehsal texnologiyasında rolu	18
II FƏSİL. TƏCRÜBƏVİ HİSSƏ	23
II.1. Tikili malların bədii layihələndirilməsinin əsasları	23
II.2. Geyimlərin formasının həcm-məkan quruluşunun yaradılması prinsipləri	29
II.3. Tikili malların keyfiyyətinə qoyulan istehlak tələbləri	40
III FƏSİL. TİKİLİ MALLARIN KEYFİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİNİN EKSPERTİZASI	48
III.1. Tikili malların keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üsulları	48
III.2. Tikili malların keyfiyyətinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsi	54
III.3. Tikili malların keyfiyyətinə nəzarətin qaydaları	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	67
ƏDƏBİYYAT	71

GİRİŞ

Hər bir adamın zahiri görkəmini yaraşığılı edən tələblərdən biri də geyim mədəniyyətidir. Gündəlik həyatımızda rastlaşdığımız dost və tanışlar, iş və təhsil yoldaşları, ailə üzvləri xarici və daxili keyfiyyətləri ilə daim diqqətimizi cəlb edir, gözümüzü oxşayır, mənəviyyatımızı zənginləşdirirlər.

Geyim və moda anlayışları bir-birindən ayrılmazdır. Gənclər, ümumiyyətlə bütün insanlar gözəl və səliqəli, modaya uyğun geyinməyə çalışırlar, zahiri görkəmlərini səliqəli, cəlbədicə və yaraşığılı etmək qayğısına qalırlar.

Geyim modası 3 keyfiyyəti ilə səciyyəvidir. Birinci, o, kütləvi və dəyişkən olur. Elə geyim dəsti modaya uyğun sayılır ki, o, çoxluq tərəfindən qəbul edilir və müsbət qiymətləndirilir. Həyat tərzinin dəyişməsi, zövqlərin təkmilləşməsi və estetik tələbatın artması ilə əlaqədar geyim modası da başqaləşır, yeniləşir. İkincisi, iqtisadiyyatın inkişafı, yeni növ sənaye məhsullarının yaranması təzə formalı, daha təkmil və yaraşığılı geyim dəstlərinin meydana çıxmasına səbəb olur. Üçüncü tələb, geyimin estetik keyfiyyəti ilə bağlıdır. Yəni geyim parçanın rənginə, biçim formasına görə gözəl olmalı, məqsədə müvafiqliklə yanaşı, zahirən xoşagəlimli, zövq oxşayan görünüş kəsb etməlidir.

Geyim tərzə müasirlikdən ayrılmazdır. Eyni zamanda onda keçmiş dövrlərin paltarındakı elementlərdən istifadə edilir. Hər dövrün, fəslin özünəməxsus geyim növü, geyim modası vardır vardır. O geyim dəsti və modası gözəl və müasir sayılır ki, cəmiyyətin, sinfin, ictimai qrupun estetik tələbinə uyğun gəlir, istehsalat, məişət tələbləri və şəraiti ilə uyuşur. Dövrün memarlıq üslubu, dekorativ-tətbiqi sənətin nümunələri və həyatın mədəni səviyyəsi də modaya həmişə öz təsirini göstərir.

Ölkəmizdə xalqın maddi həyat şəraitinin yaxşılaşdığı, mənəvi keyfiyyətinin zənginləşdiyi, gözəlliyi dərinədən duyub düzgün qiymətləndirə bildiyi, ümumiyyətlə, estetik zövqün təkmilləşdiyi bir dövrdə geyim mədəniyyətinin rolu artır. Geyimə yeni

baxış yaranır. İnsanların zahiri görünüşü daxili keyfiyyətlərlə getdikcə daha sıx vəhdətdə olur, mənəvi zənginliklə, əxlaqi sayılıqla əlaqədə təzahür edir.

Dövlətimiz xalqın maddi və mənəvi tələbatının hərtərəfli ödənilməsi üçün geniş, səmərəli və ardıcıl qayğı göstərir, müxtəlif tədbirlər həyata keçirir.

Modalı geyinmək davranışından, yaraşığı, münasib paltar yeiş və danışiq tərindən ayrılmazdır. Başqa sözlə, zahiri görkəm daxili keyfiyyəti tamamlamalı, geyim mədəniyyəti həm də mənəvi zənginliyi ifadə etməlidir. Bu cəhətlərin qarşılıqlı vəhdətləri müasir insanlar üçün, xüsusilə gənclərimiz üçün səciyyəvi olmalı, gündəlik həyati tələbata çevrilməlidir.

Tikili malların keyfiyyətinə təsir edən amillər müxtəlifdir. Həmin amillərə tikiş sənayesində istifadə edilən və tikiş sənayesinin yarımfabrikatı sayılan parçalardır. Parçaların keyfiyyəti, fakturası, bədii tərtibatı, onların istehsalı zamanı aparılan yekun və xüsusi bəzək əməliyyatları hazır məmulatların keyfiyyətinə əsaslı surətdə təsir edir. Parça insanları xarakterinə görə yerli və yayılmış nöqsanlara ayrılır. Bunlar da hazır məmulatlara müxtəlif cür təsir göstərir.

Ona görə də toxuculuq sənayesi parçaların keyfiyyətinə nəzarəti elə təşkil etməlidir ki, tikiş sənayesinə keyfiyyətsiz, yaxud da aşağı keyfiyyətli parçaların daxil olmasına şərait yaranmamalıdır.

Hazır paltarların keyfiyyətinə təsir edən amillərdən biri də standartların parçalarda olan bir sıra nöqsanlara güzəştə getməsidir. Lakin həmin nöqsanlara hazır kostyumda icazə verilmir. Belə də olmalıdır. Hazır paltarda heç bir nöqsan olmamalıdır. Məqsədimiz onu bildirməkdən ibarətdir ki, paltarın yarımfabrikatı olan parçalara qarşı tələblər hazır paltara nisbətən güzəştlidir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, hazır paltarların modeli, fasonu, xüsusilə qadın paltarlarının çeşidi çox dinamikdir. Lakin onların standartları yeniləşdirilib, qüvvəyə minib tətbiq edilincə həmin standartın özü köhnəlir. Onun özünü yeniləşdirmək lazım gəlir. Bəzən aşkar olur ki, standarta yenilik adı ilə məlum, həm də zamanın tələbindən geri qalan

göstəricilər əlavə olunur. Belə standartların qəbul olunması gələcək zay məhsula «yaşıl işıq» yandırmaq deməkdir. Gizli deyildir ki, əhalinin güzəranının yaxşılaşdığı, mədəni səviyyəsinin yüksəldiyi elmi-texniki tərəqqi şəraitində standartlarda illər bundan əvvəlki göstəricilər (tələblər) saxlanılır. Müasir istehlakçılar tikili mallardan fiziki-mexaniki, tikintinin davamlılığı və s. göstəricilərdən çox zövqü oxşamaq, istehlakçını bəzəmək, ergonomik göstəriciləri üzrə rahatlıq, yüngül, ilkin keyfiyyət göstəricilərini dəyişmək, istismar zamanı formasaxlama, gigiyenik, ucuz, etibarlı, əzilməyən, ölçülərini sabit saxlama və s. tələb edirlər.

Standartın hazırlanması ilə məşğul olan mütəxəssislər istehsalata tikili malların ən yaxşı nümunələrini təklif etməlidirlər. Lakin bu cəhətdən vəziyyət kifayətləndirici deyildir. Bunun səbəblərindən biri də ondan ibarətdir ki, standartı hazırlayan mütəxəssislər ən yeni informasiya ilə kifayət qədər təmin olunmurlar. Ona görə də standartın tərkibinə köhnə göstəricilər düşür. Digər tərəfdən, onlar çox vaxt standartı işləyərkən onu kütləvi istehsalda olan köhnəlmiş məmulatların (məhsulun) texniki göstəriciləri ilə müqayisə edirlər. Halbuki yeni standartı hazırlayarkən məhsulun bu günündən çox gələcəyi barədə düşünmək lazımdır. Gizli deyildir ki, bir çox hallarda standart qəbul edilib istehsalata tətbiq edilənə kimi, həmin tikili məmulat (məhsul) dəbdən düşür. Eyni zamanda müqayisə etdiyimiz digər ölkələrdə də ola bilsin ki, həmin məhsul istehsalatdan çıxarılmışdır.

Ona görə də standartları hazırlayarkən proqnozlara əsaslanmaq, heç olmasa 10-15 il sonrakı tələbatı «görməyi» bacarmaq lazımdır. Deməli, tikili malların, eləcə də bütün məhsulların yüksək keyfiyyətli olması üçün onun standartları ən yüksək tələblərə cavab verməlidir. Bununla yanaşı, göstərmək lazımdır ki, həm istehsal və həm də istismar prosesində standartın tələbinə ciddi əməl olunmalıdır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, yüksək keyfiyyətli tikili mallar istehsal etmək üçün istehsalatın (tikiş sənayesinin) özünün texniki səviyyəsi yüksək olmalıdır. Odur ki, tikiş sənayesinin bir çox müəssisələrində yenidənqurma işləri aparılır, köhnə və az

məhsuldar avadanlıqlar daha yeniləri ilə əvəz olunur ki, bunlar da tikili malların keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsinə müsbət təsir göstərir.

Tikili malların keyfiyyətindən söhbət açarkən tikiş sənayesi müəssisələrində tikili malların keyfiyyətini qiymətləndirən texniki nəzarət şöbəsinin rolundan danışmamaq olmaz. Tikiş sənayesi tərəfindən buraxılan tikili malların keyfiyyət səviyyəsi (istehsalat keyfiyyəti) ilk növbədə, texniki nəzarət şöbəsi tərəfindən müəyyən edilir. Təcrübə göstərir ki, heç də tikili mallar buraxan müəssisələrin hamısında texniki nəzarət şöbəsi öz vəzifəsini lazımınca yerinə yetirmir. Şübhəsiz ki, tikili malların keyfiyyət səviyyəsini qiymətləndirən zaman texniki nəzarət şöbəsinin işçiləri normativ-texniki sənədlərdən lazımi səviyyədə istifadə etməyi bacarmalıdır. Deməli, texniki nəzarət şöbəsində çalışan şəxsin özü də həmin sahə üzrə müəyyən zəruri biliyə malik olmalıdır.

Tikiş sənayesində məhsuldarlığın yüksəldilməsində, buraxılan tikili malların keyfiyyətinin yüksəldilməsində və tikili mallara olan tələbatın ödənilməsində elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin də olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Deməli, tikiş sənayesində elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək, keyfiyyət və səmərəliliyi yüksəltməyin və müxtəlif tikili mallara əhalinin artan tələbatını daha dolğun ödəməyin mühüm vasitələrindən biridir.

Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri əsasında tikili malların istehsalı üçün yeni materiallar yaradılır ki, bu da tikili malların çeşidinin yeniləşdirilməsinə və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına imkan verir.

Tikili malların keyfiyyətindən danışarkən tikili malların keyfiyyətinə verilən tələblərdən danışmamaq olmaz.

Ümumiyyətlə götürsək, tikili malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində iki meyl vardır.

1. Geyim əşyalarını yaradan texnoloqların rəyi burada hər şeydən əvvəl tikiş sənayesinin və istehsal müəssisələrinin imkanı nəzərə alınır. Daha doğrusu, geyim

əşyalarının emalının yararlılığı əsas götürülür. Bu da təbii haldır. Texnoloqları birinci növbədə məmulatların istehsal zamanı forma alması və həmin formanı istismar zamanı saxlaması məsələləri maraqlandırır. Bu məsələlərlə əsaslı surətdə texnoloqlar və materialşünaslar məşğul olurlar. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək lazımdır ki, bəzi mütəxəssislər əmtəəşünasların tikili malların istehsal texnologiyası ilə yaxından tanış olmağı məqsəduyğun hesab etmirlər. Lakin bu fikirlə tam razılaşmaq olmaz. Ona görə də tikili malların keyfiyyəti istehsal prosesində formalaşan və demək olar ki, nöqsanların əksəriyyəti də tikiş prosesi zamanı yaranır. Məhz buna görə də əmtəəşünaslar tikili malların istehsal texnologiyasının əsas məsələlərini bilməlidirlər. Əmtəəşünaslar tikili mallarda olan nöqsanları qiymətləndirərkən həmin nöqsanların əmələgəlmə səbəblərini və onların xarakterini düzgün və obyektiv qiymətləndirmək üçün tikiş texnologiyası barədə müəyyən biliyə malik olmalıdırlar.

2. Tikili malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinə əmtəəşünaslıq və ekspertiza baxımından yanaşmaq. Burada geyim əşyalarının keyfiyyətini qiymətləndirən zaman texnoloqlardan fərqli olaraq əsas geyim məmulatlarının istehlakçıların tələbatını ödəmə qabiliyyətinə və onun öz təyinatına uyğunluğuna diqqət yetirilir. Əmtəəşünaslar tikili malların keyfiyyətinə qiymət verərkən birinci növbədə tikili malların istismar şəraitini, istismar zamanı ilkin keyfiyyət göstəricilərini sabit saxlaması, insan orqanizminin həyat fəaliyyətini təmin etməsi, xidmət müddətinin uzun olmasını, istifadəsinin rahat, yararlı, gigiyenik, yüngül, zövqü oxşayan, istehlakçıya yaraşlıq verən, etibarlı, iqtisadi cəhətdən əlverişli olması və s. bu kimi məsələləri nəzərə alınır.

BİRİNCİ FƏSİL. ƏDƏBİYYAT İCMALI

I.1. Geyimin tarixi haqqında məlumat

Geyimin yaradılmasının qədim tarixi vardır və bu yaradıcılıq arasıkəsilmədən davam etdirilən axtarışların nəticəsidir. Geyimin yaradılması mənbəyi çox müxtəlifdir.

Qədim insanların gözəlliyə qarşı şüurlu formada can atması şüurlu insan cəmiyyətinin formalaşmasından əvvəl baş vermişdir. Tədricən nəsildən-nəslə yaradıcı insanlar öz bacarıqlarını ötürməklə yeni konstruksiyalarda geyim növlərinin yaradılmasını bizim dövrümüzdə qədər gətirib çıxarmışlar. Bu ərəfələrdə geyim növlərinin forması və konstruksiyası funksional nöqtəyi-nəzərdən xüsusi dəyişikliklərə düçar olmamış və səmərəli geyim əşyalarına çevrilmişdir.

Hər bir millətin özünəməxsus milli kostyumları da vardır. Bunun da yaradılmasının ilkin dövrlərində rəsam modelçilər ən qədim xalqlara xas olan sadə geyim növlərinin elementlərini istifadə etməklə Avropa geyim konstruksiyasına qədər gətirib çatdırmışlar.

Hər bir tarixi əsrlərin özünəməxsus geyimlərində estetik ideal olmuşdur. Kostyum insanın xarici obrazını nümayiş etdirir və ondan ayrılmayan bir varlıqdır. Eyni zamanda kostyum psixoloji, sosial, yaş və insanın tarixi xarakteristikasını nümayiş etdirir. Tarixi xarakterisika insanın ətraf aləmin dərk edilməsi nəticəsində yaranır və həmin dövrün (əsrin) yaşayış tərzinə uyğun formalaşır.

Məlum olduğu kimi, ilkin insanlar əllərinin sərbəstliyini istəmişlər ki, bu da silahın və əmək alətlərinin gəzdirilməsinə şərait yaratmışdır. İnsanın bel nahiyyəsinə bağlanmış kəmər geyim üçün birinci dərəcəli tələbat olmuşdur. Sonralar isə kəməre nəyi isə geyindirmək lazım gəlmiş və nəticədə önlük, yubka, şalvar yaranmışdır.

Geyim üçün qədim insanlar təbiətdə nə var idisə, o cümlədən yarpaqdan və tropik bitkilərin liflərindən, yumşaq ağacların qabığından istifadə edərək özlərini

mühafizə etməyə çalışmışlar. Lakin ilk geyim növü insanın yaşadığı təbiətin əsas canlılarından birisi sayılan heyvanların dərisi olmuşdur.

İnsanlar bel kəmərinə 2 ədəd uzun dəri bağlamışlar, ayaqlarını iti tikanlardan qorumaq məqsədilə dəridən corab düzəltmişlər. Daha sonralar qol yaratmaqla qollarını qorumuşlar. Daha sonralar pləş yaratmaq ideyası ortaya çıxmışdır. Bizim dövrümüzədək saxlanmış örtüklər, pləşlər, çiyinliklər elə o zamanlar insanlar tərəfindən ilk dəfə istifadə edilən dheyvan dəriləri olmuşdur ki, bu da bic və ağıllı insanların bədəninin qorunmasına gətirib çıxarmışdır.

Ayaqqabı daha sonralar meydana gəlmişdir. Ayaqqabının vətəni əsasən dağlıq və şimal rayonları olmuşdur. Baş geyimləri kostyumların ən fərqli elementlərindən birisi olmuşdur ki, bu da sahibinin sosial və ailə vəziyyətinin təzahürünə çevrilmişdir. Məsələn, hesab etmişlər ki, baş və saç örtülü vəziyyətdə saxlanılmalıdır.

Qədim ilkin adamların primitiv geyimləri başın orta xətti istiqamətində iki doğranmış hissədən ibarət olmaqla, insanın kürəyini və sinəsini örtmüşdür, omba hissəsini xarici mühitin, yəni soyuğun, rütubətin, isinin və s. təsirindən qorumağa şərait yaranmışdır.

Geyimlərin yaradılması və yeniləşdirilməsində insan əməyi başlıca rol oynamışdır. Çünki əmək prosesi cəmiyyətin inkişafının hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur, nəticədə insanlar əmək alətlərini yeniləşdirmiş, geyimlərin və ayaqqabıların tədricən müasirləşdirilməsinə nail olmuşlar.

Ümumiyyətlə, ilk dövrlərdə qədim insanların heyvan dərisindən bədənlərinin qorunmasında geyimin forması necə yaranmışdır. Dəridən olan xammalın bütöv halda istifadəsi insanların döş və qarın nahiyyəsini örtmüş, yaxud da kürək hissəsini örtmüşdür. Dərinin bədənə oturmasının ilkin məqamları bunlardan ibarətdir:

1) dərini əllər vasitəsilə insan çiyinə bağlamış və bu da çiyinə atılan geyim olmuşdur;

2) dərinin ortasından başın girməsi üçün deşik açılmış və buna da tunik, panço deyilmişdir;

3) bədənə geyindirilmiş dəri yan və çiyindən bağlanmışdır və bu müxtəlif millətlərdə qədim döşlük-bunda adını almışdır.

Yan tərəfdən xətt boyunca əvvəlcə bir, sonra isə iki tərəfdən bağlamaqla qapalı köynək alınmış və nəticə etibarilə qolsuz olmaqla insanın bədən quruluşuna uyğunlaşdırılmışdır. Belə geyim forması insan bədəninin daha yaxşı qızmasına şərit yaratmışdır.

Əmək fəaliyyətinin inkişafı, məsələn əkinçiliyin, heyvandarlığın yaranması, at belində gəzmə qış vaxtı daha müasirləşdirilmiş geyim növünün yaradılmasına səbəb olmuş və ələrin də qızdırılması lazım idi. Sonralar geyimlərin təkmilləşdirilməsinin ümumi istiqaməti əlcəklərin və qolların yaranması, ön tərəfdən bütöv dərinin yuxarıdan aşağıya doğru kəsilməsi açıq düyməsiz geyimin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Tədricən geyimin uzunluğunun və əmək hissəsinin genişləndirilməsi bu günədək müxtəlif heyvan dərisindən olan düyməsiz geyim saxlanılmışdır ki, bu da Uzaq Şərqdə yaşayan xalqlar üçün qış mövsümlü geyimlər hesab olunur.

Avropanın daha böyük ərazisində və Asiyanın müxtəlif xalqlarında uzun əməkli kəndli paltarı bu günədək saxlanılmışdır.

Çiyinli üst geyimlərinin sinifləşdirilməsi də belə aparılır. Plaşaoxşar çiyinə atılan geyim və qolu geyim növləridir. Qollu geyim növləri də öz növbəsində örtülü və düymələnən növlərə ayrılır. Qapalı geyimlərdə, yəni qədim romalılarda alt köynəklər biçilməsinə görə iki tipə bölünür ki, bu da tikiş xətlərinin yerləşməsinə görə fərqləndirilir. Kətan parçasından qatlanaraq çiyin tikişli və ön və arxa tərəfdən, habelə yan tikişlərdən ibarətdir. Bu növ geyimlərin düymələnməli növlərinə keçilməsi də çox asan olmuşdur, yəni taxta parça parçası geyimin qabaq hissəsində tikilmir. Geyimlərin açıq yaxalı olanlarının konstruksiyası aşağıda göstərilən tiplərə bölünür.

1. Xalatabənzər, arxa hissəsi kəsiksiz və düz biçimli, yan tərəfində əlavə qoyulan xiştəkli; aşağı tərəfdən daha genişlənən xiştəkli olanlar.

2. Bədənə yapışan, kürək hissəsi açıq olmayan və yan tərəflərində xiştəkli olanlar.

3. Bədənə kip yapışan, kürəyi açıq və ya dairəvi açıq kürəkli geyimlər. Bu tip geyim növlərinə açıq kürəkli və bütöv yubkalı, yaxud da yığma yubkalı geyimlər.

Göstərmək lazımdır ki, müxtəlif ölkələrdə yaşayan xalqların həm varlısı və həm də sadə həyat tərzli insanları vardır ki, bunların da özlərinəməxsus geyimləri olmuşdur.

Sadə insanların geyimləri XIV əsrə qədər dəyişikliklərə məruz qalmamışdır. Yalnız yarım çılpaq kişilər gön və keçə çəkmələrdən istifadə etmişlər. X əsrdən başlayaraq kişilər başlarını samandan olan şlyapalar vasitəsilə örtmüşlər. XII əsrdən alt dəyişəkləri uzunlaşdırılmış, plaşlara isə başlıgaoxşar nə isə birləşdirmişlər. Yüksək dairəli qadınların geyimləri isə bahalaşmışdır. XI-XII əsrlərdə geyimlərdə formanın dəyişilməsi uzun ölçülü alt köynəklər və uzun ölçülü genişləndirilmiş plaş şəklində qolsuz uzun üst geyim formaları yaranmışdır. XI əsrdə qadın geyimlərində, xüsusilə cənubi və orta Avropaba müxtəlif uzunluqlarda qolları sallanan üst geyim formaları yaranmışdır [1-3].

XIV əsrin ortalarından başlayaraq qayçıların meydana gəlməsi tam mənada «moda»nın yaranmasının əsasını qoymuş oldu. Kişilər üçün üst və dəyişək geyimləri əvvəlki alt köynəyi formasını saxlamaqla həmin uzunluqda saxlamaqla alt geyimləri bədənə qaytanla və üst geyimləri isə düymələrlə bağlanmışdır. Bu geyimlərin əsas konstruksiyaları onunla xarakterizə olunurdu ki, ya qaytanla və yaxud da düymələnməklə insan bədənini kip örtə bilmişdir.

Nəhayət, XIV-XVI əsrlərdə yeni dövrün mədəniyyətinin dirçəlməsi və inkişafı başladı. Bu inkişaf öz təsirini geyimlərə də göstərmiş oldu. Bu dövr eyni zamanda Avropanın dövlətlərinin yaranması dövrü ilə səciyyəvidir. Bu dövrdə mövcud

olmayan incəsənətin bəzi növlərinin inkişafı baş verdi. Bu dövrün mədəniyyəti «humanizm» mənasında insanların hüquq bərabərliyində öz talelərinin yaradıcısına çevrildi.

Dirçəliş dövrünün inkişafı insanlarda yeni gözəllik ideallarının formalaşmasına səbəb oldu ki, bu da kostyumlarda öz əksini tapmağa başladı. Bu dövrdə kostyumların yaradılması ilə nəinki paltar tikənlər, eyni zamanda rəssamlar da məşğul olmağa başladılar [4,5].

Məlum olduğu kimi, İtaliyada dirçəliş dövründə Renessans mədəniyyətinin inkişafı geyim mədəniyyətinin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. İtaliyada optik dövrünün irsi qalmaqda idi. XIII əsrin sonuna yaxın İtaliyada ipək və məxmər parçaların istehsalının yeniləşdirilməsi qadın kostyumlarının müasirləşdirilməsinə müsbət təsir göstərdi.

XVI əsrin ortalarına yaxın Almaniyada kişi kostyumlarında daha yeni formalar meydana çıxdı ki, bu da fransız və ispan kişi kostyumlarının formasına yaxınlaşdırıldı. Nəticədə kişi kostyumlarında bir qədər daralma ifrat dərəcədə ciddiləşmə formasını almışdır.

Nəhayət, Rokoko geyim modasının ən yüksək inkişaf dövründə (1745-1750) kostyumların ayrı-ayrı detallarının yaranması baş verdi. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq sənayenin yüksək inkişaf səviyyəsi ilə bərabər modanın genişlənməsi dövrü başladı. Bu dövrdə parça sənayesi beynəlxalq bazarda müxtəlif növ toxuculuq mallarının ticarətini genişləndirdi.

Kişi kostyumlarında əsas diqqət detalların biçilməsinə və ustalıqla emal edilməsinə yönəldildi. Bu zaman əsas rol kostyumların kompozisiya-konstruksiya yeniliyinə istiqamətləndirildi. Yəni geyimlərdə proporsiyanın, tikişlərin, ütülənmənin keyfiyyətin daha da yaxşılaşdırılması baş vermişdir. Bu da sənətkarların ustalığından və texniki vasitələrin hesabına yarandı.

Nəhayət, XIX əsrin son 30 ilində və XX əsrin ilk 10 ilində kişi kostyumlarının formasında az dəyişikliklər baş verdi. Yalnız daimi olaraq dərzilərin ustalığının artırılmasına ciddi fikir verilmişdir.

Kişi kostyumlarında moda XIX və XX əsrlərdə müəyyən dəyişikliklərə məruz qalmadan formasına və konstruksiyasına görə özünü təsdiq etmiş oldu. Kişi kostyumlarının modasının dəyişilməsi mədəni səviyyənin çərçivəsindən kənara çıxmadı, yəni pencəyin xıştəyinin, şalvarın formasında, paltonun və pencəyin uzunluğunda heç bir dəyişikliklər baş vermədi və klassik ingilis kişi kostyumlarının forması təsdiq edildi.

Texnikanın, nəqliyyatın, idmanın inkişaf da insanların həyat tərzinin dəyişilməsinə şərait yaratdı və nəticədə idman formalı geyim modası meydana gəldi.

1.2. Kostyum yaradıcılıq obyektı və şəxsiyyətin tərbiyə vasitəsidir

Məlumdur ki, kostyum yaradıcı rəssamların əsas fəaliyyət dairəsindən birisidir. Kostyumun yaradılmasında incəsənətin rolu çox böyükdür. Bu amil yaradıcı sənətkardan bilik, bacarıq, fantaziya, zövq və müəyyən yenilik tələb edir. Kostyumun yaradılması üçün (bəzi mənbələrdə kostyum dedikdə təkcə üst geyimi yox, eyni zamanda ayaqqabı da nəzərə alınır) ən müxtəlif materiallardan istifadə olunur. Materiallardan rəsam-modelçilər həcmi formalı müxtəlif növ geyimlərin formasını yaradırlar. Bədii ansamblıda kostyum yaradılmaqla kompozisiya elementləri ilə birlikdə bütöv ahəngdarlıq əmələ gətirilir. Beləliklə, kostyum üzrə rəsam-modelçi həm heykəltəraş, həm rəsam və həm də qrafika rolunu yerinə yetirmiş olur. Eyni zamanda bu prosesdə sənətkarın texnoloji ustalığı da (dərziyi) böyük rol oynaya bilər.

Ansambl dedikdə, kostyumun bədii həlli deməkdir. Bu da məmulatın öz təyinatına uyğunluğunu, məzmununu xarakterizə edir. Kostyumun ansamblı istehlakçının konkret vaxtda, hansı dövrdə və şəraitdə yaşadığı obrazını səciyyələndirir. Bütün bunlar kostyumun elementlərinin dəsti sayılır, materialının, modasının, təyinatının, rəng tərtibatının əlamətləridir.

Rəssamın yaradıcılıq fəaliyyətinin məhsulu sayılan insan geyimi ilk növbədə onun modelidir, nümunəsidir. Özünün xarakterinə görə model sərgi üçün, perspektivli sənaye və unikal növlərə ayrıla bilər.

Sənaye nümunəsi geyimin ən yeni bədii-konstruktiv həllidir ki, məmulatın xarici görkəmini, texniki estetikanın tələblərini və iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən əhəmiyyətini müəyyənləşdirir.

Mütəxəssisin fikrinə görə yeni növ geyim kolleksiyasının yaradılması mütəxəssisin axtarışlarının məhsulu sayılır ki, bunların da içərisindən yalnız iki və ya üç model qəbul edilir.

Üslub incəsənətdə tarixən formalaşmış obrazlı sistemin dayanıqlı vasitəsi olmaqla bədii məzahürüdür. Müəllif modeldə, ideyada özünün sənətkarlıq bacarığını nümayiş etdirir və daha yeni olan, təkrar olunmayan əşya ortaya qoyur. Belə modellər əvvəlkilərdən fərqli olaraq daha çox əmək sərf edir, material sərfini çoxalda bilir, çoxlu sayda əl üsulu texnologiyasından istifadəni tələb edir. Belə ilkin nümunə əslində tətbiqi incəsənətin məhsulu sayılır.

Kompozisiya – konstruktiv işlənmiş və texnoloji cəhətdən hazırlanan sənaye modeli dizaynerin yaradıcılıq fəaliyyətidir ki, bu istehsalat və digər imkanların nəzərə alınması ilə onun tirajlarının çoxaldılmasına şərait yaradır.

Bir çox mütəxəssislər rəssam-modelçiləri tərtibatçı rəsam adlandırırlar ki, onlar əşyanın zahirən bəzəndirilməsini yerinə yetirirlər. Həqiqətdə isə bu, deyilən kimi deyildir. Rəssam özünün bacarığından istifadə edərək yeni ideya irəli sürür və gələcək əşyanın konstruksiyasını müəyyənləşdirir.

Sənaye nümunəsinin gözəlliyi xüsusi nümunə kimi tarixi və müntəzəm olaraq yeniləşdirilmiş və əşyanın bütöv qiymətləndirilməsini özündə əks etdirir. Hər bir modelçinin təqdim etdiyi nümunə onun daimi zəhmət tələb edən yaradıcılığının məhsuludur. Məsələn, fransız məşhur Kristian Dior deyir: «Mən xahiş edirəm ki, manikençi qız yeni yaradılan modeli geyinsin, hərəkət etsin ki, baxım görüm don necə yaşayır, arxadan, yandan, hər bir tikiş növü yerindədirmi və özümə sual verim – mənim istədiyim alınmışdırmı?».

Keçmiş dövrlərdə kostyum insanların ictimai şəraitdə vəziyyətini, onun dəyərini, varlığını müəyyən etmişdir. Modalı geyim daha bahalı olmuşdur, onları dərzilər sifariş yolu ilə hazırlamışlar. Bizim dövrümüzdə geyimlərə qarşı münasibət köklü surətdə dəyişmişdir. Obrazlı həllə malik olan kostyum insanın daxili aləminin açılmasına, onun fərdi üstünlüyünə malik olmaqla, onu əhatə edən mühitə qarşı münasibətini xarakterizə edir.

Keçmiş sovetlər birliyinin yaranmasının ilk illərində məşhur modelçi N.P.Lamanova sovet adamlarının geyim formasının yaradılması məsələsini ortaya qoymuşdur. Geyim ən yaxşı yararlı olan bələdçi rolunu oynayır. Bu fikir hal-hazırda özünün aktuallığını saxlamaqdadır, yəni geyimə qarşı olan gözəlliyin tələbatı durmadan çoxalmaqdadır.

Hər bir adam özünün geyindiği kostyumu bir tərəfdən estetik zövqünün tələbini ödəmək və digər tərəfdən isə sərgilərdə, kinolarda nümayişetdirici zallarda gördükləri kolleksiyalara doğru isiqamət almağa çalışır. «Moda o zaman meydana çıxır ki, sənaye müəssisələri daha şöhrət qazanan kostyumlar istehsal etmiş olsun». Bu sözlər məşhur rəsam-modelçi A.A.Levaşova məxsusdur [6].

Bu gün insan geyimi rəssamların və istehlakçıların zəhmətinin tipik uzlaşmasını xarakterizə edir.

Hal-hazırda kostyum üzrə rəssamların əsas vəzifələri yalnız hazır məmulat vermək yox, əksinə, insanlara sərbəst olaraq yaxşı tərbiyə verməkdən ibarətdir. Odur ki, nümayiş zallarında, mühazirələrdə, moda jurnallarını nəzərdən keçirdikdə onun obrazını başa düşməkdir. Modanı dərk etmək, onun mahiyyətini aydınlaşdırmağı bacarmaq və özü üçün hazır reseptli paltar axtarmaqdan ibarət olmamalıdır. Bunun üçün hər bir şəxs özünün estetik zövqünü inkişaf etdirmək, onun mahiyyətini dərk etmək, gözəlliyi dərinlən təhlil etmək və onu sevmək iqtidarında olmalıdır. Bunun nəticəsində insanda gözəl əşyalar seçmək və onun üstünlüklərini başa düşmək əzmi yaranır.

İnsanda zövq inkişaf etməlidir, eyni zamanda bununla yanaşı hər bir mədəni insanda zövq fərdi keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Görkəmli SSRİ rejissoru N.P.Akimov yazırdı ki: «cəmiyyətdə xoşbəxt yaşamaq və yaxşı insan olmaq ümumi ideologiyaya birləşmək deməkdir və mən başa düşməliyəm ki, ümumi ideyalılıq şəxsi zövqlərin fərqlərini aradan çıxarmır. Bu zövqlər əgər ictimaiyyət üçün heç bir təhlükə törətmirsə, onda xoşbəxt varlığa malik ola bilər». Bundan əlavə, o, qeyd edirdi ki,

əgər mən mədəni insan səviyyəsinə iddialıyamsa, o zaman digər zövqlərə də hörmətlə yanaşmalıyam [7].

Göstərmək lazımdır ki, sənaye müəssisələrinin modelçilərin, konstruktorların, texnoloqların və s. mütəxəssislərin öhdələrinə böyük vəzifələr, məsuliyyətli, eyni zamanda şərəfli tapşırıqlar düşür ki, bunlar da bütövlükdə onların gözəl və modalı geyim əşyalarının hazırlanmasına istiqamətləndirilir. Nəticədə belə geyimlər istehlakçıların sevincinə, əmək şəraitində istənilən zəhmətin yerinə yetirilməsində, təhsildə, istirahətdə lazımi şəraitin yaradılmasında əsas rol oynayır. Eyni zamanda «Bütün insan adına və insan naminə» prinsipinə işləməyə sövq edir. Nümayiş etdirmə zallarından Modellər Evindən və digər modelçi təşkilatlardan modanın «küçəyə çıxması» kütləvi qaydada çıxması üçün mütləq onu sınaqdan keçirmək tələb olunur. Adətən bu sınaqlar gənclər tərəfindən baş verir. Bunlar bəzən nəsillər və modanın yayılmasında əks dayanan insanlar tərəfindən təzyiqə də məruz qalırlar. Əvvəlcə belə gəncləri sınayırlar və sonralar isə tədricən özləri də modaya uyğunlaşırlar. Bax beləcə yeni moda inkişaf edir, yayılır və qəbul olunur.

Avanqard olanlar, bir qayda olaraq atarışda olanlardır, fərqlənməyə can atanlardır, digərinə oxşamamaq istəyənlərdir. Lakin bunların içərisində elələri də vardır ki, moda onların əsas məqsədinə çevrilir. Məsələn, ötən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq danışıqlarda «stilyaqa» termini istifadə edilmişdir. Yəni belə adamlar üsluba daha oçx uyğunlaşan və yüksək modalı geyinən insanlar adlanırdı. Bunun uğrunda ciddi açıq mübarizə gedirdi. Lakin hal-hazırda bütün ölkələrdə modanın dəyişməsi və yeniliyə doğru getməsi artıq təbii hala çevrilmişdir.

Yeni modalı geyimlər keçmişin modasını keyfiyyətcə təhlil edir, daha səmərəli perspektivli səviyyəyə çatdırılmasını tələb edir. Bütün bunlar isə geyim modelləri evlərində çalışan rəsam-modelçilərin, konstruksiyaçıların əsas vəzifələrinə çevrilmişdir.

I.3. Materialların fiziki-mexaniki xassələrinin geyimlərin istehsal texnologiyasında rolu

Tikili mallar istehsalında müxtəlif lif tərkibinə, toxunma növünə, fiziki-mexaniki xassələrinə və istehlak xassələrinə malik olan parça materiallarından istifadə olunur. Belə materiallara parçalardan başqa, trikotaj və toxunmayan parça polotnoları, süni və sintetik gön materialları, xəz və parça materialları ilə uyğunlaşan digər yarımfabrikatlar aiddir. Tikili mallar istehsalında istifadə olunan toxunma materiallarına müxtəlif növ təbii və kimyəvi liflərdən istehsal olunan xalis və qarışıq tərkibli parçaların çeşidi aiddir.

Parçaların lif tərkibinə görə müxtəlifliyi onların həndəsi quruluşunu, mexaniki, fiziki və kimyəvi xassələrini xarakterizə edir ki, bütün bunlar da həm geyimlərin istehsal və həm də istehlak xassələri üçün çox vacibdir. Bunların bəziləri haqqında aşağıda qısa məlumatlar verilir.

Qalınlıq dedikdə parçanın toxunması zamanı onun üz və astar tərəfində ipliklərin daha çox üzə çıxması kimi başa düşülür. Parçaların və digər toxuculuq və hörmə materiallarının qalınlığı istifadə olunan xammal və materialların növündən, iplik və sapların quruluşundan, sıxlığından, toxunmasının növündən, arayışlandırılmasının xarakterindən və növündən çox asılıdır.

Qalınlıq geyim növlərinin modelləşdirilməsində və quraşdırılmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Materialların qalınlığından asılı olaraq kənarlarının qatlanmasının eni müəyyənləşdirilir, tikişlərin salınması xətləri, tikişlərin konstruksiyası dəqiqləşdirilir. Bir qayda olaraq materialların qalınlığının çoxalması ilə tikişlərin salınması asanlaşdırılır, yəni tikiş xətlərinin qalınlığı azaldılır. Eyni zamanda materialların qalınlığından asılı olaraq birqat sərilmə üçün parçanın maksimum istifadə olunması da müəyyən edilir.

Geyim detallarının bir-birinə tikilməsi prosesində müxtəlif növ tikiş maşınlarından istifadə olunur. Məsələn, qalın parçalardan biçilmiş detalların birləşdirilməsində, məsələn, drapdan, mahuddan və s. olan detalların tikilməsi məqsədilə daha güclü elektrik mühərrikli, ağır konstruksiyalı, sıırıq salıcı əlinin daha çox yuxarı məsafədə yerləşdirilməsi, parçaya güclü təzyiq göstərməsi, nisbətən uzun tutumlu iynələrdən istifadə olunması, habelə parçanın irəliyə doğru yerinin dəyişdirilməsi üçün daha çox məsafənin olması xarakterik əlamətlərdən hesab olunur. Bunun üçün müxtəlif qalınlığa malik olan parça detallarının tikilməsi üçün xüsusi təyinatlı tikiş maşınlarından istifadə olunur. Əks halda məmulatların detallarının tikilməsi zamanı müxtəlif xarakterli nöqsanlar baş verə bilər. Məsələn, nazik parça detallarının tikilməsi üçün olan tikiş maşınlarında nisbətən qalın parça detallarının tikilməsi zamanı tikiş sapları ilə parçanın yığılması halları baş verəcəkdir. Bundan əlavə, hətta tikiş addımları da pozulacaqdır.

Parçanın qalınlığından asılı olaraq parçanın tikiş xətlərinin düzgünlük istiqamətinin parametrləri, detallarının kənarlarının qatlanması və diş arasında yerləşdirilməsi imkanları, üst-üstə qatlanma tikişlərinin salınması və s. kimi əlavə qurğunun tələb olunması da dəqiqləşdirilə bilər.

Parçanın qalınlığının dəyişilməsi onun tikilməsinə sərf olunan sapların da texnoloji imkanlarına təsir göstərir. Parçanın qalınlıq göstəriciləri onların istilik saxlamasına müsbət təsir göstərir. Belə ki, parçanın qalınlığı artdıqca istilik saxlama xassəsi daha da yaxşılaşır. Digər tərəfdən, əlavə istilik saxlayıcı materiallardan qalın parça detallarına əlavə olunması tikiş iynələrinin hərəkətinə də maneçilik törədir. Bütün bunları aradan qaldırmaq məqsədilə 130, 120 sayılı tikiş maşınlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğundur.

Parçanın səthi sıxlığı öz növbəsində iplik və sapların xətti sıxlığından və parçanın özünün əriş və argacının yerləşməsi sıxlığından, yəni vahid uzunluğa düşən sapların sayından asılıdır. Xovlu səthə malik olan materialların, məsələn, süni xəz,

məxmər və s. sıxlığı öz növbəsində əriş və arğac saplarının xətti sıxlığından və səthindəki tiftiklərinin sıxlığı və hündürlüklərindən asılıdır.

Parçanın səthi sıxlığı geyilməyə qarşı davamlılığına və tikilməsi zamanı maşının iynələri vasitəsilə kəsilməsinin qarşısının alınmasında təsir göstərə bilər. Parçanın kəsilməsi zamanı iplik və sapların sökülməsinə və s. təsir göstərir. Lakin bütün bu göstəricilər parçanın lif tərkibi ilə sıx əlaqəsi vardır, daha doğrusu, əriş və arğac saplarının tangensial sürtünmə əmsalı ilə sıx surətdə bağlıdır [8,9].

Parçanın sürtünməsi zamanı sürtünmə qüvvəsinin və ilişməsinin gücü əksəriyyət hallarda birlikdə baş verir və tangensial müqavimət adlanır. Toxunma mallarının səthinin vəziyyəti tangensial müqavimət əmsalı adlanır və geyimlərin istehsalı prosesində vacib rol oynayır ki, bu da parçaların hərəkət etdirilməsi prosesində maneçilik törədir. Parçaların sərilməsi və biçilməsi zamanı tangensial müqavimət əmsalı az olarkən proses də asanlaşır və biçilmə yaxşı başa çatdırılır. Yaxud da tangensial müqavimət əmsalı çox olduqda prosesə maneçilik törədir. Odur ki, bu çətinliyin aradan qaldırılması məqsədilə tikiş maşınları bir ədədli reykalı mexanizmlə əvəz etdirilir və parçaların hərəkətinin asanlaşdırılması üçün əlavə mexanizmdən istifadə olunur.

İstilik saxlama dedikdə parça materiallarının yüksək temperaturlu şəraitdə fiziki-mexaniki xasələrinin saxlanması kimi başa düşülür. İstilik saxlama xassəsinin geyimlərin istehsal texnologiyasında əhəmiyyəti odur ki, məmulat nəmli istilik şəraitində emal edilərkən detalların bir-birinə sap tikişi ilə birləşdirilərkən iynənin qızmasına qarşı münasibətini əks etdirməkdən ibarətdir.

Nəmli istilik emalı prosesinin mənfi cəhətlərinə: materialın davamlılığının zəifləməsi, təkrar qatlanmalara qarşı dözümsüzlüyü, sürtünməyə qarşı az davamlılığı və parçanın rənginin dəyişməsi. Parçaların istiliyə qarşı davamlılığı müxtəlif olduğuna görə hər bir qrup parçalar üçün lazımi nəmli istilik emalı rejimi yaradılır ki,

materialların fiziki-mexaniki xassələrinə minimum səviyyədə mənfi təsir göstərə bilsin.

Tikiş prosesində iynələrin qızması temperaturu öz növbəsində parçaların və digər növ materialların qalınlığından, sıxlığından, tikilən materialın qabalıqından, habelə salınan tikişlərin sürətindən, iynələrin diametrindən və s. çox asılıdır.

Parçanın sıxlığı nə qədər çox olarsa, qabalıqı və materialın qalınlığı artıq olarsa, belə halda tikiş iynələrinin qızma temperaturu təxminən 400°C -yə qədər çata bilir [10-13].

Saplara qızma temperaturunun çoxalması da mənfi təsir göstərməklə davamlılığını zəiflədir, yəni liflərin səthinin qorsalanmasına səbəb ola bilər, yaxud da sintetik sapların əriməsinə şərait yaradır, sapların qırılmasını sürətləndirir. Bundan əlavə, tərkibində kimyəvi liflərin iynənin batırıldığı yerlərində yumşalması halları yaranır. Eyni zamanda bütün bunlar hamısı iynənin, hərəkətdirici dişlərin çirklənməsinə və sapların qırılmasına səbəb olur. Bunun üçün iynənin qızmasının qarşısının alınması məqsədilə tikiş prosesinin optimal rejiminin yaradılması, xüsusi əlavə qurğulardan və s. istifadə olunur.

Parçaların sökülməsi dedikdə, doğranma prosesində və sonradan da əriş və arğac saplarının sökülməsi başa düşülür. Sökülmə həm istehsal texnologiyası zamanı və həm də məmulatın istismarı zamanı çırpılması və s. nəticəsində baş verə bilər. Daha tez sökülmə detalların dəqiq biçilməsi keyfiyyətini aşağı salır, nəzarət işarələnməsini pozur, biçilmiş detalların qıraqlarının düzgün üst-üstə yerləşdirilməsinə maneçilik törədir. Geyimlərin hazırlanmasında daha tez sökülməyə məruz qalan materiallar tikiş xətti üçün tələb olunan qıraqlardan çox istifadə etməyə səbəb olur ki, bu da material sərfini çoxaldır.

Parçaların sökülməsi detalların avtomatlaşdırılmış dəzgahlarla emal edilməsinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, sökülmə detalların qıraqlarının cizgilərini pozur, avtomatlaşdırılmış yolla salınan tikiş xətlərinin salınması zamanı maneçilik törədir.

Sökülmənin əsas səbəblərindən brisi saplarda olan xammalın bir-birinə yaxşı bağlanmamasıdır. Eyni zamanda əriş və arğac sapları arasında zəif sürtünmə qüvvəsinin olmasıdır. Bu izlərin növündən, ipliklərin quruluşundan, toxunmanın növündən, iplik və sapların sıxlığından, burulmasından və s. çox asılıdır. Təcrübələr göstərir ki, parçaların sökülməsi əriş və arğac saplarının 15-20⁰ bucaq altında nümunənin kəsilməsi zamanı daha çox olur. Kəsilmiş parça nümunəsində minimum sökülmə əriş və arğac saplarına 45⁰ bucaq altında kəsilmiş nümunədə alınır.

Parçalar növlərindən asılı olaraq müxtəlif səviyyədə codluğa da malikdir. Codluq və ya sərtlilik dedikdə parçanın deformasiyasına qarşı əks dayanması kimi başa düşülür. Geyimlərin istehsalı zamanı onun detallarında müxtəlif növ deformasiyalar, o cümlədən sıxılma, qatlanma, dartılma növü kimi deformasiyalar baş verir ki, bütün bunlar məmulatın istehsal texnologiyasına və istehlakına əsaslı surətdə təsir göstərir.

Parçanın codluğu daha çox polotnoların biçim stolları üzərində verilməsinə, biçilməsinə, tikiş xətlərinin salınmasına, detalların qıraqlarının qatlanıb tikişlərin vurulmasına, detalların və qovşaqların emalına mənfi təsir göstərir. Yüksək codluğa malik olan materiallar detalların doqranmasına, qayçıların qızmasına da mənfi təsir göstərə bilər. Detaiların bir-birinə birləşdirilməsi zamanı iynələrin sürətli hərəkəti zamanı qızmasına və sapların tez-tez qırılmasına da səbəb olur [14].

Daha çox qabalığa malik olan materiallar qatlanma zamanı da çətinlik törədir. Ona görə də parçanın qabalığı haşiyəli tikişlərin, üstədən qoyulacaq ikiqat tikişlərin və s. salınmasında xoşagəlməz hal yaradır.

İKİNCİ FƏSİL. TƏCRÜBƏVİ HİSSƏ

II.1. Tikili malların bədii layihələndirilməsinin əsasları

Sənaye yolu vasitəsilə tikili malların istehsalı iki əsas mərhələdən: layihələndirmə və konstruksiyalaşdırma (quraşdırma) mərhələlərindən ibarətdir. Birinci mərhələdə, yəni layihələndirmədə məmulatın ilkin modeli yaradılır, ikinci mərhələdə isə geyimlərin təsdiq edilmiş model üzrə partiyalarla istehsalı aparılır.

Geyimlərin başlanğıc mərhələsi layihələndirmədən qabaq təhlilin aparılması, yəni hazırlanacaq ilkin model həm ölkə daxilində və həm də xarici dövlətlərdə istehsal olunan ən yaxşı nümunələrə cavab verməsi imkanları təhlil edilir. Bunun üçün, birinci növbədə bu nümunəyə qarşı istiqamətin vacibliyi, daha doğrusu yaradılan modelə sosial-keyfiyyət qiymətləndirilməsi müzakirə edilir, habelə onun sənaye yolu ilə nə qədər həcmdə istehsal olunması müəyyənləşdirilir.

Bu problemin həllinə ictimai fikirlər kömək edir. Bunun üçün yaradılan ilkin modelin istehsala tətbiqinə qədər geniş müzakirəsi aparılır. Bunun üçün kütləvi istehsalla hazırlanan tikili məmulatların alıcıların tələbinə və modaya uyğunluğu dəqiqləşdirilir.

Kostyumların və ya geyim növlərinin yaradılmasında əsas rolu rəsam-modelçilər oynayır. Ona görə də rəssam modelçilərdən müxtəlif biliklər tələb olunur. Ən başlıcası isə geyimlərin insan obrazı ilə uyğunlaşdırılması, onun fəaliyyəti, yaşı, bədən quruluşu, marağı və s. əlamətləri ilə bacarıqla uyğunlaşdırılması tələb olunur.

Müasir geyimlərin layihələndirilməsinin xüsusiyyətləri hər bir materialın diqqətlə nəzərdən keçirilməsi, o cümlədən iki müstəvidən, yəni ictimai, dəyərliliyi və morfologiyasından təhlil olunur.

Bu göstərilən hər bir cəhətin modelləşdirmə xüsusiyyətlərindən asılılığı vardır. Birinci xüsusiyyət ictimai fikirlərin nəzərə alınmasından ibarətdir. Daha doğrusu, ictimaiyyət tərəfindən verilən qiymətləndirmədən, məsələn, onun təyinatı, funksiyası,

faydalılığı, bu və ya digər morfoloji qiymətləndirilməsinin kombinasiyasından asılıdır.

İkinci üsul mühitin müxtəlif elementlərindən, daha doğrusu əşya yığımı dünyasının material-sahə yığımının təşkilindən asılıdır. Hər iki, yeni geyimin modellərinin üstünlüyü və morfoloji xüsusiyyətləri, ola bilsin ki, göstərilən məlumatlara uyğun gəlməsi, yəni tədqiq olunan halların məzmunundan, çertyojlardan, şəkillərdən, qrafiklərdən və yaxud da dizayner yaradıcılığının abstrakt fikirlərdən çox asılıdır. Bütün bu abstrakt fikirlərin meydana gəlməsi layihəçinin onu əhatə edən əşya mühitinə olan münasibətindən meydana çıxır ki, bütün bunlar onun dizayner fəaliyyətinə aid olur.

Geyim əşyaları dərin təhlildən keç bilər və sonra isə xüsusi layihə vasitəsilə sintez olunur, yəni təyinatına uyğunluğu, «texniki cəhətdən yeniliyi», «istifadə rahatlığı», ergonomikliyi, estetikliyi və s. daha yararlılığı üzrə təhlil olunur.

Dizayner fəaliyyətinin xüsusiyyəti mütəxəssisin dizayn fikirlərindən, xüsusilə məmulatın yararlılıq üstünlüyündən və morfoloji əlaqəsinin daimi olaraq düşüncəsinin əlaqələndirilməsindən çox asılıdır. Əgər modelin layihələndirilməsində dizayner insan-əşya əlaqəsinin real vəziyyətini maksimum səviyyədə həyata keçirə bilirsə, sonralar baş verə biləcək çatışmamazlıqlardan aza dola bilər.

İlkin və son dizayner məhsulu layihələndirmə prosesində ilkin tapşırıqla son məhsul arasında prinsipial və müəyyən əlaqə vardır. İlkin vəziyyət özü özlüyündə yekun nəyə gəlib çıxacaq sualına cavab verməyi dəqiqləşdirir. Bunun quruluşu alınan nəticənin dəyişdirilməsinə və ortaya çıxacaq çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün siqnaldır. Belə ki, yeni yaradılan geyim əşyasının üstünlüyü odur ki, hazırda mövcud olan çatışmamazlıqların aradan qaldırılması üçün əsas vasitədir. Başqa sözlə desək, yeni model ona görə yaradılır ki, xoşagəlməyən əşyalar haqqında dizaynerlərə siqnallar çatı r və bunun da nəticəsində bu siqnalları xüsusi metodlar və vasitələrlə yoxlanılmadan keçirirlər.

Geyimlərin layihələndirilməsində birinci vəziyyət qarşısında belə bir məqsəd qoyulur ki, ilkin halda layihələndirmə hansı tipik qrup məmulatlara xas olacaq, nə kimi elementləri cəmləşdirir, bunlar özlərində hansı prosesləri əhatə edir, istehlaka lazım olacaq xassələrin qiymətləndirilməsinə təsir göstərəcək. Bu cür təhlilin məqsədi modelin quruluşunun yaradılmasında hər bir detallarının real vəziyyətdə qurulması və layihələndirilməsi dəqiqləşdirilir.

Geyimlərin funksional təhlilində dizayneri bir tərəfdən məmulatın konstruktiv-texniki parametrləri, digər tərəfdən isə onun faydalılığı, gözəlliyi və istismarının rahatlığı düşündürür. Məmulatın kompozisiya təhlili ona xas olan tipik morfoloji vəziyyətini aydınlaşdırmaq məqsədini güdür.

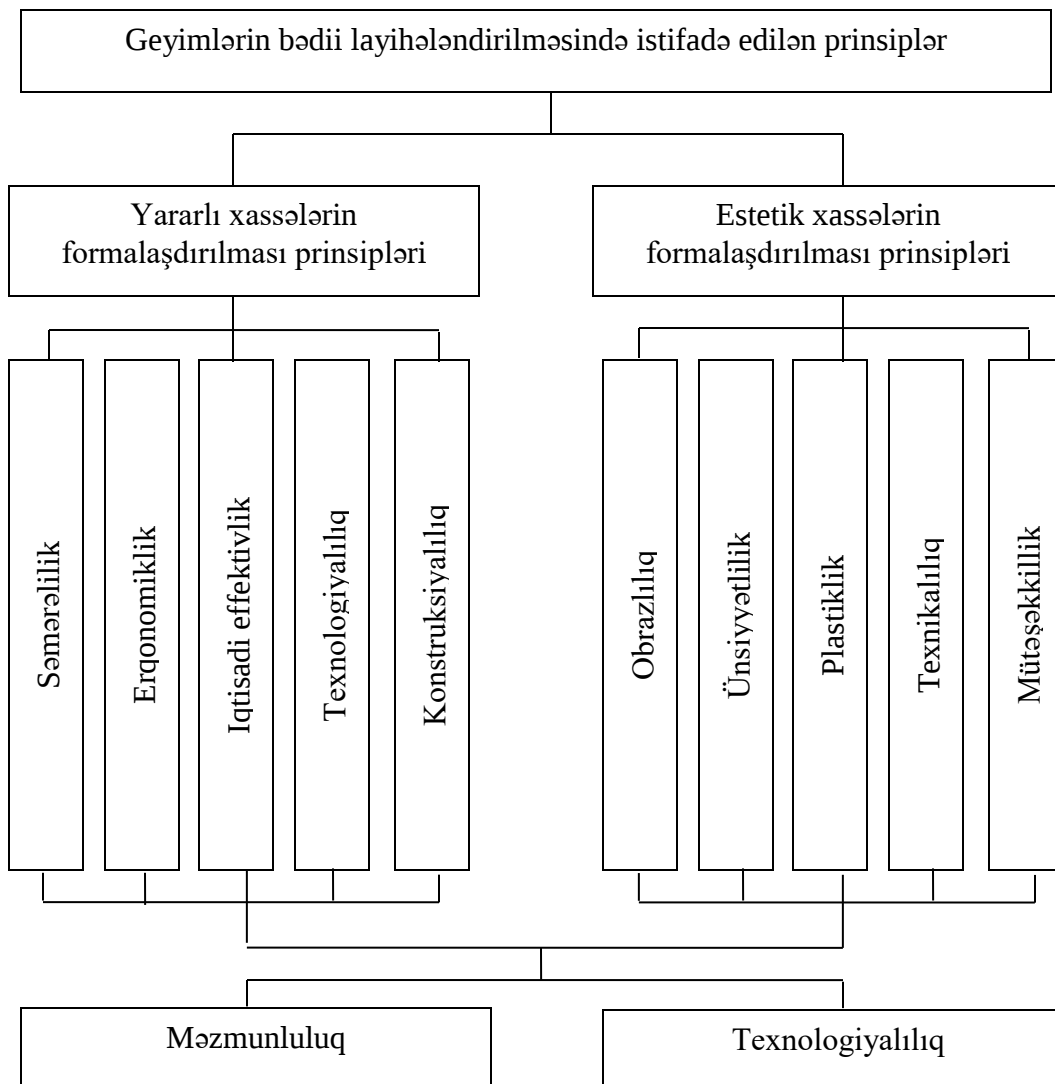
Dizaynerin fəaliyyətinin ikinci mərhələsində, yəni sintez edilməsində layihələndirilən məmulatda morfoloji əlamətlərin siqnalları əhəmiyyət baxımından nəzərə alınmış olur [15-17].

Yaradıcılıq fəaliyyətinin axtarış prosesi aşağıdakı kimi baş verir. Layihəçinin əlində artıq həm yararlılıq və həm də morfoloji amillər vardır ki, bunları gələcək modeldə nəzərə alacaqdır. Əgər mənfi cəhətlər varsa, o, həmin nöqsanları yeni müsbət amillərlə əvəz edir və nəticədə yeni morfoloji abstrakt elementlər əlavə etməklə müsbət siqnallara malik olur. Nəticədə elementlərin daha yaxşı differensiyalaşdırılması yeni modelin harmonikliyinə müsbət təsir göstərir.

Geyimlərin, ayaqqabının və onlara məxsus olan bəzək əşyalarının yaradılması prosesində modelçi rəssam daha perspektivli modaya əsaslanır, müxtəlif prinsipləri əldə rəhbər tutur ki, bu da sənaye tərəfindən istehsal olunan məmulatların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsinin obyektiv əsaslarını təşkil edir.

Məlumdur ki, modelçi-rəssam tərəfindən yaradılmış hər bir növ geyim modeli müxtəlif tələblərə cavab verməlidir. Bir tərəfdən yaradılan model şəxsi tələbə malikdir, gözəl olmalıdır, modalı, təyinatına müvafiq, gigiyenik, rahat, özünün formasını və ölçüsünü saxlamalı və bütün istehlak prosesində xassələrini saxlamaq

imkanlarına malik olmalıdır. Bu deyilənlərdən başqa yaradılan hər bir modelin istehsalı iqtisadi baxımdan, texniki cəhətdən də səmərəli olmalıdır.

Şəkil 1.

Gələcək geyimin modelinin layihələndirilməsində əsas məqsədlərdən birisi istehlakçıdan və istifadə şəraitindən də çox asılıdır. Gələcək modelin konkret faydalılıq funksiyası onun istehlak şəraiti ilə sıx surətdə bağlıdır, yəni onun iş növü,

istirahəti, idman məşğulluğu və s. Məsələn, çıxış donlarının yaşlılar və cavan qızlar üçün istifadəsi ilə gündəlik geyilən və ev paltarları üçün tələblər eyni ola bilməz.

Geyim modellərinin yaradılmasında layihəçilərin qarşısında duran əsas məsələlərdən birisi materialların müxtəlifliyidir. Geyimlərin formasına materialların plastiki xassələri daha çox təsir göstərir. Məsələn, mili geyimlərin modelləşdirilməsində vaxtı ilə ey şəraitində toxunan qaba və qeyri-plastiki xassəli materiallardan tədricən daha nazik pambıq parçalardan istifadə edilməklə yaraşığı modellərin istehsalına keçilmişdir.

Rəssam-modelçi yeni modellərin yaradılmasında xalqın incəsənətin prinsiplərindən istifadə etməklə geyim istehsalı texnologiyasının müasirləşdirilməsini, materialların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını, habelə məmulatların arayışlandırılması səviyyəsini də yüksəltməyə çalışır. Müasir şəraitdə hər bir rəssam-modelçilərin yaratdıqları geyim kolleksiyaları mənfi cəhətləri atmaqla müasir texnologiya ilə kütləvi istehsalın təşkilinə nail ola bilirlər. Kütləvi yolla istehsal olunan geyimlərin estetik keyfiyyətinin yüksəldilməsi müasir modelləşdirmə prinsipinin əsas problemlərindən birisidir.

Rəssam-modelçi model-ideya və sənaye istehsalı üçün geyim modeli yaradır. Model-ideya sərgi üçün, perspektiv üçün unikal və ya nadir nümunə sayılır ki, belə yüksək bədii səviyyəyə malik olan model tətbiqi incəsənətin nümunələrindən biridir. Adi modellərdən fərqli olaraq bu modellər mürəkkəb konstruksiyası, daha çox material sərfi, əl əməyindən nisbətən çox zəhmət tələb edən model hesab edilir. Bu cür modellər bütöv kollektivin zəhmətinin nəticəsidir və çoxsaylı istehlakçıların tələblərini ödəməyə qadirdir.

Geyimlərin modelləşdirilməsinin əsas prinsiplərindən birisi geyim formasının yaradılmasıdır. T.V.Kozlovanın işlərində geyimlərin formasının yaradılması barədə məlumatlar verilir. Onun dediklərinə görə geyimin forması dedikdə onun xarici mühitdən ayırdığı sərhəd nəzərdə tutulur. Geyimin formasının quruluşu dedikdə onun

elementlərinin həndəsi ölçü sistemini təşkil etməsi, obrazlı, funksional və ya texniki həlli kimi başa düşülür. İnsan cəmiyyətinin hər bir inkişaf dövründə özünəməxsus üslubda formalar olmuşdur ki, bunlar da tam obrazlı məzmunlara malik olmuşdur. Klassik formalı geyimlər (ingilis kostyumları, sviterlər, reqlan biçimli paltolar və s.) həmişə müasirliyin ənənəsi özündə əks etdirmiş, gələcəyə doğru istiqamətlənmiş olmaqla, onun həyat fəaliyyətinin təmin edilməsinə səbəb olur. Bu, onunla izah edilir ki, ingilis geyimlərinin ciddiliyi onların estetik xassələri ilə faydalılıq xassələri arasında mütənasiblik, bərabərlik əldə olunmuşdur.

Geyimlərin forması bir tərəfdən həcm-məkan quruluşu, digər tərəfdən isə onun quruluş elementlərinin və bədii tərtibatının bütövlüyü ilə xarakterizə olunur. Həcm-məkan quruluşu geyimlərdə konstruksiyalaşdırma vasitəsilə, ölçülərlə, proporsiyalarla, insan fiqurası ilə razılaşdırılma vasitəsilə həll edilir. Formanın quruluşu, onun konstruksiyaya həlli modelin funksional həlli ilə sıx surətdə bağlıdır. Geyimin estetik formaya malik olması, onun özünü biruzə verməsi məmulatın kompozisiyası ilə əlaqədardır.

Məlum olduğu kimi, kompozisiyanın öz əlamətləri vardır. Bir halda ki söhbət geyim əşyalarından gedir, belə halda hər bir geyim insan fiquru ilə mütləq əlaqələndirilməlidir. Bu cür xarakterin qarşılıqlı əlaqəsi geyimlə insan fiquru arasındakı simmetriyanın və ya assimetriyanın qarşılıqlı əlaqəsindən asılıdır.

Simmetriya ən aydın və əyani formada kompozisiyanın xassəsidir. Bu xassə geyimin formasının yaradılmasında əsas vasitə hesab edilir, özü də kompozisiyanın aktiv qanunauyğunluğudur [18].

Simmetriyanın müxtəlif növləri vardır. Buraya güzgüvari, mərkəzi, müstəvili, yastı və s. daxildir. Simmetriyanın xüsusiyyətindən birisi simmetrik formada asimmetriyanın aşkar olunmasıdır. Məmulatın formasının bütün elementlərinin vahidliyi, daha doğrusu, ölçü uyğunluğu və onların bir-birinə tabeçiliyi kompozisiya həllinin ən vacib vasitəsi hesab olunur.

II.2. Geyimlərin formasının həcm-məkan quruluşunun yaradılması prinsipləri

Dizayner tərəfindən yaradılan modelin forması və xassələri müxtəlif amillərlə xarakterizə olunur. Buraya insan bədəninin forması, yaş həddi, işlədiyi yer və iş fəaliyyətinin növü, estetik tələblər və s. aiddir. Modeli yaradan hər bir rəssam-modelçi bu göstərilən amilləri əldə əsas kimi qəbul edir.

Geyimin formasının həcm-məkan quruluşu özündə bir neçə ilkin elementləri, yəni həndəsi görünüş və xarici görkəm, geyimin formasının böyüklüyü, kütləsi, materialının plastikliyi və tərtibatı, habelə arayışlandırılmasının xarakteri aiddir.

Formanın həndəsi görünüş növü onun 3 koordinat sisteminin ölçülməsi ilə təyin edilir, habelə həcmnin dərəcəlik səviyyəsi də çox vacibdir. Aydındır ki, bu xassələr insan bədəninin quruluşundan çox asılıdır. Ona görə də geyimin forma növlərinə həcmi (bütün koordinat sistemləri bərabər olur), xətti (forma bir xətt üzrə daha çox uzadılıb) formalar aiddir [19-20].

Formanın səthi dedikdə, onun xarakteri və yaxud da konfigurasiyası (əyrixətli, düzxətli, sındırılmış xətti) kimi başa düşülür. Məsələn, əyrixətli səth qabarıq və sıxılmış forma kimi, sınıq xətti forma geyimlərdə qatlanmalar hesabına, qofre edilmiş kimi əlamətləri özündə cəmləşdirir.

Geyimin formasının əlamətləri onun şəklinin müstəvi üzərində siluetidir. Siluet dedikdə əşyanın müstəvi üzərində qara kölgəsidir ki, müxtəlif birləşmiş xətlərdən ibarətdir. Siluet geyimin insan bədənində yanaşma dərəcəsi ilə xarakterizə olunur. Çiyinin eni və hündürlüyü, bel nahiyyəsi xəttinin vəziyyəti, ətəyinin eni ilə daha sıx bağlıdır.

Geyimin insan bədənində yapışma dərəcəsinə görə bədənə kip yapışan, yarımkip yapışan, düz və sərbəst formalarda olur. Geyimin formasının yaradılmasında hər bir növ məmulat üçün müxtəlif öv siluətlərdən istifadə oluna bilər. Məsələn, qadın

yubkaları geniş və sərbəst, yaxud da bel nahiyyəsinə kip yapışan siluətlərdən, yaxud da əksinə.

Siluətin müxtəlif növlərindən istifadə edilməsində çiyinin hündürlüyündən və enindən istifadə edilir.

Qadın geyimlərində ələyinin formasına görə siluətlər diz oynaqından yuxarı (mini), diz oynaqı səviyyəsində və yaxud da dizdən bir qədər aşağı (maks) və daha uzun ətkli midi siluətlər mövcuddur. Geyimin formasının ən vacib elementi siluətdir və bu da moda ilə əlaqədardır. Bu əlamətə görə də bu və ya digər dövrlərdə geyimlərin modasının dəyişməsinə izah edirlər.

Geyimlərin formasının cizgiləri bütövlükdə və ayrılıqda hissələri müxtəlif xətlərlə məhdudlaşdırılır ki, bunlara da konstruktiv və dekorativ cizgilər deyilir. Konstruktiv cizgilərə bütövlükdə geyimin formasına daxil detallarla birlikdə olan konturu (tikişlər, üstədən qoyulan bəzək tikişləri, qatlanmalar və s.) daxildir. Dekorativ xətlər geyimin formasına cazibədarlıq və orijinallıq verir ki, bunlar da məmulatın müxtəlif arayışlandırılması, yəni xətlərin sap tikişi vasitəsilə salınması növü, relyef tikişlər, əlavə detalların üstədən qoyulması, haşiyələr, kəmərlər, qatlanmalar və s. hesabına yaradılır.

Geyimin formasının mürəkkəbliyi bu yuxarıda göstərilən amillərdən asılıdır. Geyimlərin formasının yaradılması onun konstruksiyalaşdırılması mərhələsində başa çatdırılır, bu da daha az detallardan istifadə etməklə yaradılır. Geyimlərin konstruksiyası çeşid əsasında yaradılır ki, bu da məmulatın müəyyən qrupa daxil olması ilə xarakterizə olunur. Məsələn, paltonun konstruksiyasının əsaslarına bu detallar: kürək, yaxa, qol və boyunluq; qadın yubkalarında ön və arxa təbəqədən və s. ibarətdir. Geyimin formasının bölünməsinə istehsalına sərf olunan materiallar, hazırlanma texnologiyası, istifadə şəraiti təsir göstərir. Modaya olan tələblər bədii ifadəliliyi, insanın xarici görkəminin formalaşdırılmasında döş qəfəsi xətlərinin, bel cizgilərinin, omba, əmək, qolların birləşdirilməsi və s. kimi əlamətlər daxildir [21-25].

Formanın hissələrə ayrılmasında əsas vasitə konstruksiya və dekorativ cizgilərdir. Ona görə də formanın hissələrə bölünməsi şaquli, üfüqi, diaqonal ola bilər. Horizontal bölünmə insan fiqurunun əsas hissələrini aşkar edir, vertikal xətlər isə formanın eyni səviyyədə olmasını, formanın bütövlüyü və dayanıqlığını müəyyənləşdirir. Diaqonal bölünmə isə geyimin formasına dinamiklik verməklə, ona asimmetrik forma verir.

Eyni həcm-məkan geyim formasını müxtəlif konstruksiya həlli ilə də almaq mümkündür, yəni biçimini dəyişdirməklə belə formanı yaratmaq mümkündür. Belə ki, paltonun kürək hissəsi bütöv olv bilər və bel nahiyyəsinə qədər bütöv biçilə bilər, yaxud bel nahiyyəsi doğranmış, koketkalı, kürəyinin ortasından tikişli, bəzək tikişli və s. kimi konstruksiyalı yaradıla bilər. Paltonun qol oyması onun məmulata birləşdirilməsi xarakterindən asılıdır, yəni üstdən tikiş vurulmaqla, bütöv biçimli (kürəyi və yan tərəfləri), reqlan və kombinəlaşdırılmış biçimli də ola bilər. Paltonun qolları iki və ya üç ədəd detallardan və geriyyə qatlanan manjetli də ola bilər. Boyunluğu arxaya qatlanan, dayanıqlı, şal formalı konstruksiyalara malik ola bilər.

Formanın böyüklüyü formanın 3 koordinat oxu istiqamətində yerləşməsi ilə xarakterizə olunmaqla insan fiquruna olan nisbəti ilə qiymətləndirilir. Formanın bu xassəsi ya məmulatın bütöv halda və ya ayrı-ayrı hissələrinin azaldılıb çoxaldılması ilə insan bədənində görünməsi ilə xarakterizə olunur. Bu xassə iki və ya bir neçə geyim formasının müqayisəsi ilə qiymətləndirilir.

Geyimin kütləsi onun ya ayrı-ayrı hissələrinin və yaxud da formasının tamaşaçı baxımından qəbul edilməsi kimi başa düşülməlidir. Buraya çiyinin genişliyi, döş, bel, omba hissələrinin qabarıqlığı və s. kimi amillərlə əlaqədardır. Geyimin kütləsi (çəkisi) formasının böyüklüyündən, siluetindən, formanı yaradan xətlərin bolluğundan, detallarının sayından və arayışlandırılmasından, isifadə olunan materialların rəngindən və naxışlarından da çox asılılığı vardır. Geyimin həcmnin, formasının böyüklüyünün, detallarının sayının bəzəndirilməsi nə qədər çox olarsa, onun insan

bədənində nə qədər az yapışmış olarsa, belə geyimlərin çəkisi də artıq ola bilər. Geyimin tamaşaçı baxımından çox olması və ya qısamüddətli olması ilə çəkisinin az olması məqsədlə rəssam-modelçi onun boyunluğunu ya genişləndirir, ya da kiçildir. Hətta ciblərinin və digər detallarının da ölçüsünü dəyişdirə bilər.

Geyimin formasının quruluşunun ən vacib əlamətlərindən birisi onun istehsalına sərf olunan materiallardır ki, bu da onun formasını təyin edir. Rəssam materialların plastikliyinə görə işinin başlanğıcında gələcək modelin əsas cizgilərinin və kompozisiyasının xarakterini nəzərdə saxlayır. İstifadə olunan materiallar yumşaq və plastiki xassəli, qaba və sına bilən xassələrə malik ola bilər. Bu da formanın axıcılıq və sınıqlığını aşkar edir. Rəssam formanın yaradılmasında bütün növ materiallardan elə növlərini seçir ki, müxtəlif xassələrə malik materiallar istənilən davamlı formaya malik olan model yarada bilsin.

Geyimin formasının vacib quruluş elementlərindən birisi onun müxtəlif üsullarla bəzəndirilməsidir. Buraya emal prosesində ornamentin, bəzəndirici materialların və arayışlandırılmanın növləri daxildir. Ornament bədii obrazlığını tamamlayır. Təcrübədə modelləşdirmə prosesində modelçi materialın özünün ornamentindən, arayışlandırıcı və bəzəkverici materialların ortamından istifadə edir. Bəzəndirici material kimi parçadan, trikotaj polotnosundan, təbii və süni xəzlərdən, müxtəlif qaytanlardan, lentlərdən, tikiş növlərindən və s. istifadə olunur.

Formaya daxil olan bütün elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini bütöv vəziyyətə salmaq üçün rəssam-modelçi müxtəlif vasitələrdən istifadə edir. Buraya materialların rəngi, koloriti, proporsiya, kontrastlılıq, oxşarlıq, nyuans, simmetriya, asimmetriya, ritm kimi vasitələr aiddir.

Məmulatların rəngi geyimin kompozisiyasının harmonikliyi üçün ən vacib element sayılır. Rəng öz növbəsində cizgilərlə, materialın tərtibatı ilə, formanın böyüklüyü ilə sıx surətdə əlaqədardır. Rəng insanın emosionallığına güclü təsir

göstərən amillərdəndir ki, bunu fiziki, emosional-psixoloji və simvolik vasitə kimi dərk etmək lazımdır.

İnsan ilk baxışda rəngin müxtəlif xassələrini hiss edir və onu fərqləndirir. Buraya rəngin tonu, aşıqlığı və doluluğu kimi fiziki xassələr aiddir. Təbiətdə rəngin dörd əsas təmiz növləri, yəni qırmızı, sarı, yaşıl və göy rəngləri vardır. Bu əsas rənglərin qarışığından isə yüzlərlə rəng tonu alınır. Rəngin işıqlığı dedikdə, əsas rəngin içərisindəki qara rəngin olması və doluluğu isə əsas rəngin intensivliyindən asılıdır.

Emosional-psixoloji baxımdan rəngin insana təsiri onunla aşkar olunur ki, onlar insanın hiss üzvlərinə, yəni rahatlığına, həyəcanlanmasına, zəhləsinin tökülməsinə təsir göstərir. İnsan ilk anda isti və soyuq rəngləri qavrayır, sevindirici və kədərləndirici, həcmli və zəif, qabarıq və azalan, yüngül və ağır rəngləri dərk edir. Məsələn, isti rənglər (sarı, qırmızı, narıncı) cazibədar, soyu və tutqun rənglər isə (mavi, göy, bənövşəyi) sakit rənglərdir. Lakin isti rənglər geyimin həcmliyini və xarici görkəmini gücləndirir, soyuq rənglər isə azaldır. Buna görə də rəssam bir növ geyimin modelinin yaradılmasında isti və soyuq rənglərdən istifadə edərkən bu kimi xüsusiyyətləri istifadə etməklə fiqurun ayrı-ayrı çatışmamazlıqlarını aşkar edə bilər.

Geyimin rənginin qəbul edilməsində materialların rəng tərtibatının həlledici rolu vardır. Məsələn, daha parlaq parçalar (atlas) işıq ləkəsi və ya zolağı, lakin kələ-kötür səthə malik olan parça materialı isə rəngi dərinləşdirir. Məmulatın səthinin qabırğavari formalı səthi, qatlanmalı, qofre edilmiş tərtibatlı forma isə isti və soyuq rənglərin növbələşməsinə yaradır.

Tətbiqi incəsənətin məhsulu ayrılangeyimdən danışarkən onun koloriti barədə söhbət etməmək olmaz. Kolorit əsərdə bütün rənglərin uyğunlaşmasının ümumi xarakteri hesab olunur və insanda müəyyən təəssürat yaradır. Adətən tikili mallarda bir neçə rəngin birləşməsindən istifadə edilir. Buna görə də dizayner elə rəng seçir ki, bunlar vahid qaydada geyimdə uyğunlaşa bilsin. Koloristik həllin seçilməsində rəngin

ayrı-ayrı elementlərinin insanın gözlərinin, sifətinin, saçının rəngi də əsas sayılmalıdır. İnsanın fərdi koloritlik əlamətləri də isti və ya soyuq ola bilər. Məsələn, sarışın insanlar solğun rəngə malik olduğundan, soyuq qammalara və saçlarının isti rənglərə cəlbediciliyi mövcuddur. Buna görə də belə insanlar üçün daha çox soyuq rəngli paltarlar üstünlük təşkil edir. Qarayanız insanlar üçün isti rəngli bədən dərisi və soyuq rəngli saç yığımı mövcuddur. Buna görə də belə insanların isti rəngli geyim növlərindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Proporsiya geyimlərin kompozisiyasında əsas vasitələrindən biridir. Bunun köməyi vasitəsilə geyimin forması və harmonikliyi formalaşdırılır. Proporsiya dedikdə formanın müəyyən hissələrinin uyğunluğu kimi başa düşülür. Geyimin kompozisiya həllində 2 əsas proporsiyadan sadə (riyazi) və mürəkkəb (həndəsi) proporsiyalardan istifadə olunur. Geyimlərdə proporsiya formanın ayrı-ayrı elementlərinin harmonik halda bütövlüyüdür. Geyimlərin formasının proporsiyasını həll edən insan qamətidir. Rəssam modeli yaradarkən onun hissələrinin ölçülərinin elə bir münasibətini seçir ki, bu insan fiquruna daha yaxşı münasib olsun, onun hərəkətinə, materiallarının plastiki xassələrinə uyğun gələ bilsin.

Kontrast, uyğunluq və nyuans bədii ifadəliliyin vasitəsidir. Bu formanın elementlərinin (cizgilərin, kütlənin, tərtibatın, rəngin və s.) qarşılıqlı əlaqə vasitəsi olmaqla kompozisiya həllinin harmonikliyinə yaradır. Kontrastlıq dedikdə formanın elementlərinin bir-birindən kəskin fərqlənməsidir.

Kontrast əsasında geyimin kompozisiyası qeyri-adidir və bu insanlarda güclü təəssürat yaradır. Buna misal olaraq hamar və sınıq səthlər, qara və ağ rənglər, ağır və yüngül çəki əlamətləri aiddir. Məmulatın formasını, qollarını böyütməklə kontrastlı geyim forması yaratmaq mümkündür. Eyni zamanda əsas rənglərdən və əlavə rənglərdən istifadə etməklə kontrastlıq yaratmaq mümkündür. Məsələn, xalis sarı və xalis göy; xalis yaşıl və xalis qırmızı; sarı-qırmızı və göy-yaşıl; sarı-yaşıl və göy-qırmızı kontrastlar.

Gündəlik geyinilən məmulatlarda kontrastlıq insanın yorğunluğuna səbəb olmaqla onu cana doyuzdura da bilər. Buna görə də kontrastlıq uyğunluğuna malik olan geyimlər bayram və bəzəkli geyimlərə daha çox xasdır.

Oxşarlıq prinsipi geyimin kompozisiyasında hər hansı bir elementinin formada təkrar olunmasının istifadəsi ilə formalaşdırılır. Məsələn, kişi kostyumları üçün bu forma düzbucaqlı (düz siluetli şalvarlar, pencəklər), qadın donlarında isə trapesiya formasının təkrarlanması aiddir. Geyimlərin kompozisiyasında bu göstərilən prinsiplər geyimlərə bərabər səviyyəlilik xarakteri verir.

Nyuans kompozisiyasının ən zərif vasitəsidir. Bu kontrastlığın yüngülləşdirilməsi, plastikliyin, rəng tonunun, formanın proporsiyasının yumşaldılmasından çox asılıdır. Bunun köməyi ilə rəssam məmulata zəriflik və hərarətlik verir.

Simmetriya və asimmetriya formanın elementlərinin ən vacib əlaqə vasitəsidir və məmulata gözəgəlimlik, statistiklik və dinamiklik xassəsi verir. Simmetriya həmişə gözəlliyin və statistikliyin yaradıcısıdır. Demək olar ki, bütün növ geyimlər simmetriya qanunauyğunluğu əsasında yaradılır. Asimmetrik kompozisiya geyimlərdə dinamiklik yaradır, onun ifadəliliyini, səlistliyini gücləndirir və bunu ən çox şənlik təyinatlı geyimlərinin modellərində yaradırlar.

Ritm geyim formasının elementlərinin qanunauyğun vəziyyətdə növbələşməsi və onların arasında məsafənin gözlənilməsidir. Ritmin ən sadə növü eyni formanın və bərabər intervalların təkrar olunmasıdır. Belə ritm metrik qayda sayılır, bərabər paylanması, sakitliyi yaratmaqla kompozisiyaya statistiklik verir. Metrik qaydalılığa misal olaraq düymələrin tikilməsi və düymələnməsinin yerləşdirilməsi, büzmələrin, relyef naxışlarının yerləşdirilməsini göstərmək olar. Ritm eyni zamanda formanın elementlərinin çoxalması və azaldılması kimi də öz əksini tapa bilər. Ritmik formalar, qaydalar məmulatın formasına tamaşaçı baxımından dinamiklik verməklə axıcılı, sürətli, qaçağabənzər qaydalara malik ola bilər.

Geyim formasının modelləşdirilməsi zamanı kompozisiyanın müxtəlif quruluşundan və həllindən istifadə olunur. Bunun əsas əlamətlərinə üslub həlli aiddir. Üslub həllinə görə bütün müxtəlif formalara malik olan geyimlər klassik (ciddi), idman və fantaziyalı geyimlərə ayrılır.

Klassik (ciddi) üslublu geyimlər özünün ciddiliyinə görə, ingüzarlığına minimum səviyyəli detalların olmasına və arayaşlındırılmasına görə fərqlənir.

İdman üslublu geyimlər qəddi-qamətli və insan fiqurunun idmançıya xas olan əlmətləri ilə fərqlənir. Belə geyimlərdə istehlakçılar asan hərəkət edir ki, bu da geyimin sərbəst olmasını xarakterizə edir.

Fantaziyalı üslublu geyimlər mürəkkəb dekorativ cizgili və detalların olması mürəkkəb biçimli formasının asimmetrik olması və mürəkkəbliyə bölünməsi, müxtəlif növ bəzəndirilmə əməliyyatlardan keçirilməsi ilə xarakterizə olunur.

Uzunömürlülük məmulatın müəyyən dövr ərzində öz funksiyasını yerinə yetirməsi və istifadəyə yararlılığı ilə xarakterizə olunur. Geyimlərin bu xüsusiyyətləri əslində onun istifadəsinin etibarlılığı deməkdir. Geyimlərin uzunömürlülüüyü istifadəsinin təqvim günləri ilə hesablanır. Bununla yanaşı, geyimlərin uzunömürlülüüyünü fiziki və mənəvi köhnəlmə kimi xarakterizə edilir.

Fiziki köhnəlmə geyimin dağılmasına təsir edən mexaniki təsirlərlə izah edilir ki, sürtünmə nəticəsində geyimin ayrı-ayrı yerlərində dağılma baş verir. Deməli, geyimin dağılmasına təsir edən amillərə qarşı əks dayanmasına geyimin dağılmaya qarşı dözümlülüüyü adlanır. Geyimlərin fiziki dağılmasına mexaniki, fiziki-kimyəvi və bioloji amillər təsir göstərir ki, bütün bunlar materialların xassələrinə mənfi təsir göstərir, konstruksiyasını pisləşdirir, detalların birləşdirilməsinin sökülməsini və dağılmasını sürətləndirir. Mexaniki təsirlər nəticəsində materialda sürtünmə, təkrar uzanmasında yorulmalar baş verir, qatlanmalar yaranır ki, bunun da nəticəsində detalların və qovşaqların dartılması ilə cırılma halları yaranır. Bioloji amillər sırasına

mikroorqanizmlərin yaranması, çürümə halları, dağılma halları, gəmiricilər tərəfindən dağılması aiddir.

Geyimin mexaniki amillərin təsirindən dağılmasına qarşı əks dayanması isifadə olunan materialların xassələrindən, məmulatın konstruksiyasından və texnoloji amillərin lazımi səviyyədə yerinə yetirilməsindən əsaslı surətdə asılıdır. Geyimin istismarı zamanı ona daha çox təsir edən amillərdən birisi materialın təkrar dartılması və qatlanmalara məruz qalmasıdır. Məlumdur ki, insanın müxtəlif hərəkəti prosesində onun bədən quruluşunda dəyişilmələr yaranır, əzələlər formasını dəyişdirir ki, nəticədə bunlar da geyimlərin ayrı-ayrı detallarının dartılmasına təsir göstərməklə materialların xassələrini pisləşdirir. Bütün bu mexaniki təsirlər nəticəsində geyimlərin qollarında, dirsəyində, diz qapağında ölçüləri dəyişir, bir növ torbalaşır ki, bütün bunların nəticəsində məmulatın materiallarında qalıq deformasiyası yaranır. Geyimlərin təkrar dartılmalara və qatlanmalara qarşı öz növbəsində materialların xassələrindən asılıdır.

Geyimlərin dağılmasına təsir edən amillərindən ən əsası materialların sürtünməyə məruz qalmasıdır. Ona görə də tikili malların uzunömürlülüüyünün çoxaldılması materialların sürtünməyə qarşı davamlı olmasından çox asılıdır ki, bu da parça materialının xarici səthinin quruluşundan, lif tərkibindən, arayışlandırılmasının xarakterindən və s. çox asılıdır. Belə ki, təkrar dartılmalar, sürtünmələr ərəfəsində iplik və sapların liflərin bir-birilərin topması və tədricən həmin sahələrdən tökülməsi halları baş verməklə tam dağılma yaranır.

Geyimlərin istehlak prosesində əmtəə formasının saxlanılmasında və uzunömürlülüüyünün təmin olunmasında geyimin formasının da xüsusi rolu vardır. İstehlak prosesində geyim formasının dəyişilməyə məruz qalması mexaniki təsirlərin nəticəsində baş verir. Geyimin formasının dəyişilməsinin əsas səbəblərinə, materialların istənilən qabalığa və upruqluğa malik olması, qısalması, xüsusilə parçanın qeyri-bərabər qısalmaya məruz qalmasıdır. Ona görə də davamlı

formasaxlama xassəsinə malik olan geyimin yaradılması çox çətin prosesdir və bunu 2 yolla həll etmək ola bilər:

- məmulatda ayrı-ayrı detalların maksimum səviyyədə ayrılması və onların sonradan tikiş formaları ilə bir-birinə birləşdirilməsi yolu ilə davamlı formanın yaradılması;
- minimum miqdarda detallardan istifadə etməklə məmulatın ayrı-ayrı yerlərində həndəsi ölçülərin dəyişdirilməsi ilə materialların deformasiya xassələrinin dəyişdirilməsi ilə davamlı formanın yaradılması.

Birinci üsul detalların konfigurasiyasının seçilməsi zamanı, məsələn, üstdən tikişlərin salınması, əlavə tikişlərin vurulması, relyef tikişlərin yerinə yetirilməsi, qatlanmaların və s. qoyulması ilə alına bilər və bu cür forma uzun müddət qala bilər. Belə forma ancaq yüngül donların, bluzkaların, yubkaların, kişi köynəklərinin və s. istehsalında tətbiq olunur.

İkinci üsul əsasən üst geyimlərinin (palto, kostyum və s.) istehsalında tətbiq olunur. Bu məmulatlarda həcmi formanın yaradılması materialların deformasiya xassələri, yəni dartılma, qatlanma, nazikləşdirmə, əriş və arğac saplarının bucaqlarının dəyişdirilməsi və s. hesabına yaradılır.

Son dövrlərdə geyimin detallarının formasının saxlanması məqsədilə onun astar üzündə polimer təbəqəsinin çəkilməsi üsulundan istifadə olunur. Polimer təbəqəsindən istifadə etməklə geyimlərin formasının saxlanılmasına imkan yaradılmışdır ki, bu da aralıq materiallarından istifadə olunmaqla material sərfinə qənaət olunmasına şərait yaradır.

Mənəvi köhnəlmə və ya sosial köhnəlmə əsasən ictimaiyyətin geyimlərin modasına qarşı istəklərinin hesabına baş verir ki, bu da cəmiyyətin mədəni inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Əsas səbəblərdən birisi elmi-texniki tərəqqinin inkişafı ilə tələbatın artmasıdır ki, məmulatın birinin digərinə nisbətən daha çox üstünlük verilməsidir.

Geyimlərin mənəvi köhnəlməyə qarşı dözümlülüyü əsasən onun konstruksiyasından və materialının bədii-koloristik tərtibatından da çox asılıdır. Mənəvi köhnəlmə əslində məmulat özünün yararlı xassələrini saxlamış olur. Lakin modanın dəyişməsi ilə insanların bu geyimlərə qarşı estetik tələblərinin ödənilməsinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, belə geyim əşyaları formasına, ölçülərinə, detallarının konfigurasiyasına, tikişlərin, arayışlandırıcı elementlərinə, konstruktiv və dekorativ cizgilərinə, rənginə, materialının tərtibatına görə istehlakçıların yeni formalaşmış zövqlərinə uyğun gəlmir. Xüsusilə uşaq geyimləri formasına və ölçülərinə görə bədən ölçülərinin dəyişilməsinə görə mənəvi köhnəlməyə məruz qalır. Buna görə də geyimlərin konstruktiv həllində iri ölçülü və mürəkkəb, çoxlu sayda detallardan istifadə etməməyi tələb olunur.

Məmulatın xassələrinin saxlanılması dedikdə, onların daşınması prosesindən sonra yararlı xassələrinin dəyişilməməsi kimi başa düşülür. Bunun üçün anbarın nisbi rütubəti, temperaturu, zərərvericilərdən və digər xoşagəlməz təsirlərindən qorunmalıdır.

Geyimlərin təmirə yararlılığı da çox vacib amillərdən ibarət olmaqla onun konstruksiyasından və emal üsullarından asılıdır. Geyimlərin yeri gəldikdə yenidən təmir olunması imkanları onun geyilməsi müddətinin çoxaldılmasına şərait yaradır. Bu zaman optimal variant məmulatın fiziki və mənəvi köhnəlməsinin müddətinin üst-üstə düşməsi sayılır.

II.3. Tikili malların keyfiyyətinə qoyulan istehlak tələbləri

Tikili malların keyfiyyəti dedikdə, istehlakçıların konkret tələblərini ödəyən bütün yararlı xassələrin cəmi kimi başa düşülür. Məlumdur ki, müxtəlif iqlim şəraitindən və sosial vəziyyətdən asılı olaraq müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Geyim insan bədənini örtməklə onu xoşagəlməz təsirlərdən qoruyur, lazımi temperaturu tənzimləyir, orqanizmin normal iş şəraitinin yaranmasına kömək göstərir, insanları xarici görkəmcə bəzəyir, ən yaxşı əlamətlərini aşkar edir, hətta bəzi nöqsanlarını da gizlədir.

Deməli, geyimlərin müxtəlif xassələri özlərinin müxtəlif qruplarına ayrılmaqla funksional, estetik, gigiyenik, xidmət müddəti (geyilməyə qarşı davamlılıq) kimi xassələrə ayrılır.

Bunlardan başqa, geyimlər bir funksiyanı da, yəni fabrik nişanını da əks etdirir. Bu və ya digər geyim dəstləri, onlardan istifadə tərz (əda) həmişə ya seçincə və ya da qüssəyə səbəb olmuş, sosial şəraitə, material bolluğuna və s. təsir göstərmişdir.

Müxtəlif dövrlərdə geyim əşyaları sosial, təbəqə, mərasim, mili, professional və digər nişanələrin funksiyasını əks etdirmişdir. Cəmiyyətin yaşayış tərzindən, sosial quruluşundan asılı olaraq geyim mallarının təyinatı onu fərqləndirən əsas funksiyaya çevrilmişdir. Məsələn, işçi geyimləri insan orqanizmini xarici mühitin təsirlərindən qorumaq, qəşəng, gözəl geyimlər isə estetik funksiyaları yerinə yetirir.

Ona görə də bütün geyim növlərinə qarşı sosioloji, texnoloji və istismar tələbləri qoyulur. Məsələn, istismar tələbləri geyimlərin istehlak şəraitini və birinci növbədə geyimlərin keyfiyyətini xarakterizə etməklə əhali tələbinin ona qarşı sorğusunu xarakterizə edə bilir. Bu tələblər bütün geyim növləri üzrə ümumi və spesifik tələblər qrupuna bölünür [26,27].

Geyim malları əməyin məhsulu olduğundan, onun hazırlanmasında sənaye tələbi də nəzərə alınmalıdır ki, bu da konstruksiya və texnoloji tələbləri birləşdirir.

Məmulatların konstruksiyası lazımi formanı iəmin etməli, material sərfini azaltmalı və digər əmək sərfinə qənaət etməlidir. Bunun üçün tikili malların istehsal texnologiyasında ən müasir hazırlanma metodlarından istifadə olunmalıdır.

Habelə tikili malların istehsalında sosioloji-iqtisadi tələblər də nəzərə alınmalıdır ki, ictimaiyyətə müxtəlif növlərdə məmulatlar təklif oluna bilsin.

Bütün yuxarıda deyilənləri yekunlaşdıraraq tikili mallara qarşı qoyulan istehlak tələblərini erqonomik, estetik və xidmət müddətini təyin edən tələblərə bölürlər.

Tikili malların keyfiyyətinə qoyulan erqonomik tələblər vasitəsilə insan orqanizminin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Buraya antropometrik, fizioloji, psixofizioloji amillər aiddir. Bunlar insanın normal həyat fəaliyyətini təmin edən amillər olduğu üçün geyim əşyaları bu tələblərə uyğun gəlməlidir.

İnsan müxtəlif şəraitdə fəaliyyət göstərdiyinə görə geyim mallarına qarşı qoyulan fizioloji tələblər istehlakçının fiziologiyasına uyğun olmalıdır. İnsan orqanizminə xas olan əsas əlamətlərdən birisi maddələr mübadiləsidir. Bunun nəticəsində insan orqanizmi qida məhsullarını qəbul etməklə oksigen qəbul edir, enerji sərf edir və bədənədən artıq olan istiliyi ətrafa ötürür, tər ifraz edir və s. İnsan orqanizmində olan temperatur intervalı o qədər də çox deyil.

Ümumiyyətlə, orqanizmin normal funksiyasının yerinə yetirilməsi prosesində insan bədəninin temperaturu 37°C -dir. Odur ki, bədənənin hərərətinin $42-43^{\circ}\text{C}$ -dək qalxması və ya $24-25^{\circ}\text{C}$ -dək azalması ölümə nəticələnir. Deməli, ətraf mühitin şəraitindən (hərərət, rütubət, hava axını) asılı olaraq istilik yaranma mənbəyi və istilik ötürməsi orqanizmin istilik tarazlaşması adlanır. Ona görə də istiliyin tarazlaşması insan orqanizminin normal fəaliyyətinin daimi temperaturunun saxlanılması şərait yaradır, bədənə maddələr mübadiləsi normallaşır və nəticədə insan istənilən təbii şəraitdə aktiv fəaliyyət göstərir.

Erqonomik xassələrin əsas amillərindən birisi geyimlərin gigiyenikliyidir. Geyimlərin gigiyenik xassələri dedikdə, insanın həyat fəaliyyəti boyunca geyim

əşyalarının gigiyenikliyi başa düşülür. Geyimlərin gigiyenikliyi insan orqanizmində xəstəliklərin baş verməsinin qarşısının alınması və normal şəraitin yaradılmasına istiqamətləndirilir və insanın sağlamlığının qorunmasından ibarətdir.

Mütəxəssislərin fikirlərinə görə geyim əşyaları 2 əsas funksiyalı gigiyenani ödəməlidir:

- insan orqanizmini xarici mühitin xoşagəlməz təsirlərindən qorumaq; buraya soyuq və istinin, atmosfer yağıntısının, günəş radiasiyasından, küləkdən, exaniki zədələnmələrdən, təhlükəli istehsalat amillərindən qorumaq aiddir;
- insan üçün normal həyat fəaliyyətinin yaradılması; orqanizm üçün lazımı hərarətin yaradılması, insan dərisinin normal nəfəs alması, qan dövranının təmin edilməsi, vaxtlı-vaxtında maddələr mübadiləsi məhsullarının ətrafa ötürülməsi və s. amillər daxildir.

Müxtəlif təyinatlı geyimlər üçün bu funksiyaların rolu çox müxtəlifdir. Məsələn, qış mövsümündə istifadə olunan tikili məmulatları üçün əsas insan bədənini soyuqdan qorumaq, dəyişək geyimləri üçün isə maddələr mübadiləsi məhsullarını özünə qəbul edərək ətraf mühitə ötürmək, xüsusi geyimlərdə isə insan orqanizmini xarici mühitdə yaranan turşunun, tozun radiaktiv şüalanmaların və s. təsirindən qorumaqdır.

Geyimlər insan bədənini ətrafında özünəməxsus mikromühit yaradır. Bu mühitin vəziyyəti bir tərəfdən insanın özünün vəziyyətindən, digər tərəfdən isə geyimlərin xassələrindən və ətraf mühitin şəraitindən çox asılıdır. Bu isə geyim altında isti havanın saxlanması, onun nəmliyi və orada olan karbon qazının tərkibindən asılıdır.

İnsan fasiləsiz olaraq maddələr mübadiləsi məhsullarını dəyişməklə istilik formasında enerji sərf etməli olur. Odur ki, geyimaltı mühitdə daimi temperaturun saxlanması üçün lazım olan temperatur ətrafa ötürülən temperatura bərabər olmalıdır. Belə istilik balansına malik olma insan orqanizminin fizioloji prosesinin

təmin olunması deməkdir. Odur ki, aşağı temperaturlu şəraitdə insan orqanizmindən istilik ayrılması çoxalır.

Yüksək temperaturlu şəraitdə isə istilik ötürülməsi tərləmə vasitəsilə baş verir. Əgər insan sakit halda olursa, komfortluq temperaturu $30-32^{\circ}\text{C}$ -də olur. İnsan ağır iş şəraitində fəaliyyət göstərərkən normadan 15°C -dən çox olmamalıdır. Odur ki, orqanizmin rahatlıq temperaturu geyim malları üçün vacibdir.

Geyimlərin gigiyenik xassələri təkcə geyim altında daimi temperaturun saxlanılmasına xidmət etmir. İnsan orqanizmindən su buxarları, duz, piy, karbon qazı da ayrılır. Belə ki, bir sutka ərzində insan dərisi və sitəsilə 1 litrə yaxın tər, isti havada 5-6 və fiziki iş prosesində isə təxminən 10 litrə yaxın su buxarları tər halında ayrıla bilər.

Bir gün ərzində insanın dərisindən 40 q-a qədər piy maddəsi ayrılır. Buna görə də dəyişək geyimləri bədənədən ayrılan bu maddələri özünə çəkməli və dərinin çirklənməsinin qarşısını almalıdır. Bu prosesdə geyim əşyası ayrılan bu maddələri öz növbəsində ətraf mühitə ötürməlidir. Ayrılan bu maddələr insanın geyim altında toplanıb qalması onun yorulmasına, iş qabiliyyətinin azalmasına, xoşagəlməz halların yaranmasına səbəb olur [28].

Geyim altında müəyyən temperaturun saxlanmasında əsas rolu geyimlərin istiliksaxlama xassəsinin həlledici əhəmiyyəti vardır ki, bu da geyimin konstruksiyasından, geyimə daxil olan bütün növ materialların istiliksaxlama səviyyəsindən asılıdır.

Geyimlərin istiliksaxlama qabiliyyətinin formalaşdırılmasında geyimə daxil olan bütün materialların təbəqələri arasında qalan hava toplusunun həlledici rolu vardır. Çünki bədənədən ayrılan istiliyin ətrafa ötürülməsi materialların istilik keçirməsi qabiliyyəti ilə bağlıdır və bu $0,33$ -dən $0,70 \text{ Vt/m}^2 \cdot ^{\circ}\text{C}$ arasında tərəddüd edir. Havanın istilik keçirməsi isə 3-4 dəfə az göstəriciyə malikdir.

Bir qayda olaraq qış mövsümlü geyimlərin paket dəsti 3 və 4 təbəqədən ibarətdir, yəni üzlük materialı, istilik saxlayıcı aralıq, astarlıq materialları. İstilik ayrılmasının səviyyəsini azaltmaq məqsədilə bu geyimlərdə 4-cü təbəqə kimi üz materiala istiliksaxlayıcı aralıq materialının təbəqəsi arasında küləyə qarşı əks dayanan material da yerləşdirilir. Bütün bu materialların hər birisinin öz funksiyası vardır.

İstiliksaxlama funksiyasını əsasən geyimdə istifadə olunan istiliksaxlayıcı aralıq materiallar təşkil edir ki, bu da lazımi qalınlığa malik olmalıdır. Az həcmi çəkiyə malik olmalıdır, rütubət keçirməsi $40 \text{ q/m}^2 \cdot \text{saatdanaz}$ lımalıdır, az həcmi çəkiyə malik olan istiliksaxlayıcı materiallar öz növbəsində yaxşı istilik mühafizəetmə xassəsinə də malik olur.

Geyimlərin yaxşı istiliksaxlama xassəsinin təmin edilməsində parça materiallarının rütubətlənmə səviyyəsi də vacib rol oynaya bilər. Materialların rütubətinin çoxalması istilikkeçirməni artırır və istiliksaxlama xassəsi zəifləyir. Çünki suyun istilik keçirməsi havanın istilik keçirməsindən 20 dəfə çoxdur.

Dəyişək məmulatlarında istifadə olunan lifli materialların növləri də istiliksaxlama xassəsinə əsaslı surətdə təsir göstərir. Ona görə də dəyişək məmulatları istehsalında ən çox hiqroskopik xassəli təbii liflərdən istifadə olunmalıdır. Çünki kimyəvi liflərin əksəriyyət növləri hidrofob xassəli olduqlarına görə, onların gigiyeniklik səviyyəsi çox aşağıdır.

Geyimlərin gigiyenik səviyyəsinə onların rəngi də müəyyən səviyyədə təsir göstərə bilər. Məlumdur ki, ağ rəngli materiallar işıq şüalarını (istilik) əks etdirir, lakin qara rəngli materiallar isə özünə cəlb edir.

Məmulatın toz götürməsi də gigiyenik xassələrə mənfi təsir göstərir. Bu da, əsasən onun lif tərkibindən, tərtibatından və hətta konstruksiyasından çox asılıdır. Belə ki, üz səthi hamar, parlaq olan materiallar tozu daha az götürür, nəinki kələ-kötür və zovlu səthə malik olan materiallar. Eyni zamanda geyimin konstruksiyasında

tikişlərin, relyef naxış salmalarının, qatlanmaların sayı nə qədər çox olarsa, onların toz götürməsi də o qədər çox olar.

Geyimlərin daha çox çirklənməsinə səbəb olan amillərdən biri də onların elektricləşmə səviyyəsidir. Eyni zamanda materialların elektricləşməsi insan sağlamlığına da mənfi təsir göstərir.

Daha çox çirklənməyə məruz qalan geyim əşyaları onların hava keçirməsini zəiflədir, onlarda mikroorqanizmlərin inkişafını ləngidir.

Psixofizioloji tələblər dedikdə, insanın geyimlə bağlı psixoloji, fizioloji və psixofizioloji baxımdan qarşılıqlı münasibəti başa düşülür. Geyimlərin psixoloji tələblərinin uyğunluğu məmulatın estetikliyində ortaya çıxır, geyimin insan bədənində yaxşı oturması, rahatlığın yaradılması, insanın iş qabiliyyətinin formalaşması və özünü yaxşı hiss etməsi ilə xarakterizə olunur.

Geyim insanın antropometrik və gigiyenik tələblərini tam ödəyirsə, deməli həm də fizioloji tələblərini də ödəmiş olur. Geyimlərin fizioloji tələblərinin ödənilməsi üçün onların çəkisinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Eyni zamanda materialının və konstruksiyasının abalığı, geyim paketinə daxil olan tələblərin insan dərisi ilə sürtünməsi də vacib rol oynayır.

Geyimin kütləsi onun materiallarının çəkisindən, paketə daxil olan təbəqələrin sayından, ölçü xarakteristikasından da asılılığı vardır. Mülayim iqlim zonasına məxsus olan bütün geyimlərin çəkisi 10 kq-a bərabər olmaq insan bədəninin çəkisinin 15%-ni təşkil edir. Buna görə də geyimlərin çəkisinin azaldılması ciddi əhəmiyyətə malikdir.

Estetik tələblər tikili mallar üçün ən əhəmiyyətli istehlak tələblərindəndir. Çünki geyim insanın xarici görkəmini formalaşdırır, onu gözəlləşdirir və hətta sevincinə səbəb olur. Hər bir insan özünün mədəni inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq geyindiği əşyalar müasir üsluba və modaya uyğun gəlsin.

Həqiqi geyimlərin estetik ideali insanın gözəllik haqqındakı ideali ilə qiymətləndirilir. İnsanın «gözəllik» ideali cəmiyyətin yaşayış səviyyəsi, əmək şəraiti, mədəniyyətin və istehsalın səviyyəsi, iqlim şəraiti, milli xüsusiyyətlər və s. amillərlə xarakterizə olunur. Bundan əlavə, estetik idealın formalaşmasına insanın şəxsi xüsusiyyəti, yaş həddi, həyat tərz, fəaliyyətinin növü, yaşa yeri və s. kimi amillərin də böyük təsiri vardır [29-31].

İnsanların estetik tələbatı onun gözəlliyi hiss etməsi və dərs etməsi qabiliyyəti ilə ödənilir. Estetik hisslər insanın emosional tərzdə hiss üzvləri vasitəsilə qəbul olunur. İnsana emosional təsirlər geyimin bəzi xassələri vasitəsilə, məsələn, geyimin həndəsi forması, ölçüsü, çəkisi, rəngi, materialının yumşaqlığı, xarici səthinin quruluşu da əsaslı surətdə təsir göstərə bilər.

Geyimlərin estetik tələbləri üslub və modadan da çox asılıdır. Üslub tarixən yaranır və şəraitindən asılı olaraq incəsənətə məxsus olan bədii obrazdır. Üslub uzun müddət insan cəmiyyətinin formalaşmasının müxtəlif dövrlərində yaranır və formalaşır. Üslub insan cəmiyyətinin inkişafının təsiri altında formalaşır və fəlsəfi ideyaları özündə cəmləşdirir.

Moda üslubdan fərqli olaraq bədii ifadəliliyin müvəqqəti təzahürüdür. Moda geyimlərdə ağalığ edən amil olmayıb və ya digər adətlər və hisslər vasitəsilə tez-tez dəyişə bilər. Geyimlərdə modanın yaranması ictimai hadisə olmaqla, insanın həqiqi tələbatı ilə, zövqü vasitəsilə baş verir və müəyyən dövrdən sonra dəyişir. Deməli, modanın dəyişilməsinə insan cəmiyyətinin sosial və iqtisadi şəraiti daha çox təsir göstərir.

Beləliklə, geyim ən mürəkkəb kompleks estetik tələblərə cavab verməlidir. Buraya onun təyinatı, istehlak şəraiti, xarici görkəmi, istehlakçının şəxsi zövqü və fərdi münasibəti, üslub və müasir modanın istiqamətləri, milli adət-ənənələri kimi ən vacib əlamətlər daxildir. Odur ki, müxtəlif tərəfli estetik tələblərin ödənilməsi üçün geyimlər uyğun xassələrə malik olmalıdır.

Geyimlərin estetik xassələrinə materialın həndəsi ölçüləri və xassələri də əsaslı təsir göstərir. Geyimin həndəsi ölçüləri insanın emosionallığına təsir edən amillərdəndir, çünki geyimin çəkisi, onun silueti insanda xoş təəssürat yaradır.

Geyim insanın bədən quruluşunun ciddiliyini və ya yüngüllüyünü xarakterizə edir. Geyimin formasının insanın emosionallığına təsiri ilə yanaşı, materialların xassələri də əsaslı surətdə təsir göstərir. Geyim istehsalında müxtəlif koloritli tərtibata və xassələrə malik olan materiallardan istifadə etməklə, yüksək estetiklik keyfiyyətinə cavab verən məmulatlar hazırlana bilər.

Geyimlərin xidmət müddətinə qoyulan tələblər dedikdə, istənilən bu və ya digər növ məmulatların müəyyən edilmiş bütün müddət ərzində öz funksiyasını yerinə yetirməsi və ona qarşı qoyulan tələblərin ödənilməsi kimi başa düşülür. Bu amil öz növbəsində geyimin istehlakının etibarlılığını təmin edir ki, buna da geyimin uzunömürlülüüyü, xassələrin saxlanması və təmirə yararlılığı xassələri deyilir.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL. TİKİLİ MALLARIN KEYFİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİNİN EKSPERTİZASI

III.1. Tikili malların keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üsulları

Məlum olduğu kimi, tikili malların keyfiyyətinin yüksəldilməsi problemləri buraxılan məmulatlara tənqidi nöqteyi-nəzərdən rast gələn nöqsanların aşkar edilməsinə və istər müəssisə və istərsə də ticarət təşkilatları tərəfindən aşkar edilməsi və ona qarşı mübarizənin aparılması olmadan başa çatdırıla bilməz. Bu problemin həlli yolları müxtəlifdir. Buraya təsərrüfat müqavilələrinin bağlanması, satış sərgi yarmarkalarının təşkili, nümunə satışının təşkili, zallarda yeni modellərin yaradılması üzrə təqdimatların təşkili və s. kimi proseslər aiddir.

Sərgi-baxış və sərgi-satış proseslərində nümayiş etdirilən tikili malların keyfiyyətinə nəzarət edilir, əvvəlki çeşid növlərindən fərqli olaraq buraxılan səhvlər dəqiqləşdirilir və aradan qaldırılması işləri yerinə yetirilir. Bu göstərilən tədbirlərin yerinə yetirilməsi ilə ticarət müəssisələri istehsalədicilər tərəfindən birgə tədbirlər hazırlanır, istehsal olunan məmulatlar bir daha keyfiyyətə və çeşid baxımından müzakirə edilərək qərarlar qəbul edilir. Əgər tikili mal nümunəsi normativ-texniki sənədlərin tələblərin uyğun gəlsə, həmin növ məmulatın istehsalının dayandırılması həyata keçirilir.

Tikili malların çeşidinin və keyfiyyət göstəricilərinin daha da yaxşılaşdırılmasında keyfiyyət attestasiyasının keçirilməsinin, daha doğrusu ekspert komissiyadan keçirilməsi çox vacib rol oynayır. Attestasiya və bədii-texniki şurada nəzərdən keçirilən zaman sənaye tərəfindən istehsal olunan məmulatların satışa verilməsi məsələləri müzakirə olunur.

Geyim məmulatlarına verilən tələblərə daha konkret yanaşsaq, aydın olur ki, ayrı-ayrı geyim əşyalarına verilən tələblər, onların təyinatından, istehlakçının cins-yaş

göstəricisindən, istismar şəraitindən və bir sıra spesifik xüsusiyyətlərdən asılı olaraq müxtəlif ola bilər.

Biz bu gün tikili malların keyfiyyətini qiymətləndirərkən onlara verilən tələblər içərisində birinci yeri estetik tələblərə verməyimiz və söhbətimizi onunla açmağımız təsadüfi deyildir.

Bu cəhət ondan irəli gəlir ki, hazırda insanların maddi rifah halı durmadan yaxşılaşır, mədəni səviyyəsi yüksəlir, asudə vaxt çoxalır. Gəzintiyə çıxmağa, qonaqlığa getmək kimi tədbirlərə daha çox vaxt sərf edilməsi imkanı yaranır.

Deməli geyim əşyalarına verilən tələblər onların təyinatından asılı olaraq dəyişir. Beləliklə, bir növ məmulat üçün möhkəm və gigiyenik xassələr zəruri olduğu halda, digər növ məmulat üçün xarici görünüşün gözəl olması, yaraşqlı tərtib edilməsi, zövqi oxşaması, yüngül və qəşəng olması tələb edilir. Deməli, tikili malları keyfiyyətə qiymətləndirərkən, birinci növbədə məmulatın təyinatı və istismar şəraiti nəzərə alınmalıdır.

Geyim məmulatları üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz tələblər bir-birilə sıx surətdə bağlıdır. Bu tələblərin hər biri öz növbəsində hazır məmulatların keyfiyyətinin ümumi qiymətləndirilməsində öz təsirini göstərir. Məsələn, istismarı uzunmüddətli, yaxşı gigiyenik xassəyə malik və öz təyinatına tam uyğun olan, lakin estetik xassələr baxımından gözəl və yaraşqlı olmayan hər hansı geyim məmulatı heç vaxt yüksək keyfiyyətlə qiymətləndirilə bilməz. Onu da göstərmək lazımdır ki, son illərdə süni və sintetik parçalar əsasında hazırlanan paltarların, xüsusilə dəyişəklərin xüsusi çəkisi artmışdır. Lakin həmin dəyişək məmulatları möhkəm və yaxşı xarici görünüşə malik olduğu halda kifayət qədər gigiyenik xassəyə malik deyildir. Bu xassə alt dəyişəyi üçün daha vacibdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, elm və texnikanın durmadan inkişafı, istehsal proseslərinin təkmilləşdirilməsi belə çatışmamazlıqları aradan qaldırmağa imkan verəcəkdir. Məsələn, vaxtı ilə süni ipəkdən hazırlanan dəyişiklərdə istismar zamanı elektrikləşdirməni azaltmaq məqsədilə yuma prosesində antistatik

maddələrdən istifadə olunması məsləhət görüldü. Lakin hazırda həmin liflər əyirilən zaman (sap halına düşərkən) onu antistatik maddələrdən keçirirlər.

Tikili mallara verilən gigiyenik tələblər istehlakçıların həyat fəaliyyəti üçün zəruridir. Geyim insanları bəzəməklə yanaşı, onların normal həyat fəaliyyətini təmin etməlidir. Bu isə ən çox paltarların xassələrinin gigiyenik xassələrindən asılıdır. Belə ki, geyimin gigiyenik xassələrinin yüksək olması istehlakçının istilik itirməsini azaldır, bədəndə daimi temperaturun olmasını təmin edir, bədəndə mikroiqlim olmasına şərait yaradır. Nəticədə istehlakçı əmək fəaliyyəti göstərmək imkanına malik olur.

Hər bir geyim növü yuxarıda deyilənlərlə yanaşı, bədəndən müəyyən maddələrin ayrılmasını (buxar, duz, tər və s.), bədənə təmiz olmasını, normal qan dövranı, sərbəst nəfəsalmanı, maneəsiz hərəkəti və s. təmin etməlidir. Ona görə də tikili malların keyfiyyətini qiymətləndirərkən təyinatından və cins-yaş xüsusiyyətindən asılı olaraq paltarların gigiyenik tələblərə uyğun olmasına xüsusi əhəmiyyət verilməlidir. Deyilənlərdən aydır olur ki, müxtəlif şəraitdə istifadə edilən və kişi, qadın, uşaqlar üçün olan geyimlərə verilən gigiyenik tələblərin payı eyni olacaqdır. Paltarın gigiyenik tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirərkən onların hazırlandığı materialın tərkibinə, quruluşuna, rənginə, məsaməlilik dərəcəsinə, sıxlığına, həcm çəkisinə, fakturasına və s. diqqət ayrılmalıdır. Ona görə ki, hazır paltarların gigiyenik xassələri əhəmiyyətli dərəcədə onların hazırlandığı materialların xassəsindən asılıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, son illərdə tikili mallar istehsalında süni və sintetik materiallardan geniş miqyasda istifadə edilir.

İnsanın normal həyatda fəaliyyəti üçün məmulatın forma və ölçülərinin bədənə uyğunluğunun da əhəmiyyəti böyükdür. Odur ki, hazır məmulatların keyfiyyəti qiymətləndirilərkən onun forma və ölçülərinin qüvvədə olan standartda uyğunluğunu yoxlamaq lazımdır.

Tikili malların keyfiyyət səviyyəsini müəyyən edərkən təyinatından asılı olaraq onların çəkisinə də əhəmiyyət verilməlidir. Belə ki, aparılan tədqiqat işləri və sorğular göstərir ki, istehlakçının geyindiği paltar dəstinin çəkisi onun çəkisinin 10-15%-dən artıq olmamalıdır. Paltar çəkisi ağır olduqca əlavə güc (enerji) sərf etmək lazım gəlir. Deməli, digər istehlak xassələrinə xələl gəlməmək şərtlə paltar nə qədər yüngül olsa, bir o qədər yaxşı sayılır.

Hazır məmulatlara verilən tələblər nəzərdən keçirilərkən paltarın elektricləşmə və çirklənmə dərəcəsinə də əhəmiyyət verilməlidir. Bu zaman paltarın təyinatı və istismar şəraiti unudulmamalıdır.

Geyimin keyfiyyətinə verilən tələbləri qiymətləndirərkən istismar tələbləri diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Deməli, paltarın idmət müddəti, yaxud istismar xassəsi onun keyfiyyətindən asılıdır. Şübhəsiz ki, paltarın keyfiyyəti yüksək olarsa, onun xidmət müddəti də yuxarı olacaqdır. Paltarın xidmət müddətinin uzun olması, standart üzrə ona verilən istismar tələblərindən asılıdır.

Geyimlərin istismar tələblərindən danışarkən uzunömürlülüklə istismar müddətini ayırmaq lazımdır. Tikili malların istismar tələblərinə tam uyğunluğunu yoxlayarkən onun materialının möhkəmliyinə, detallarının birləşdirilməsinə, furniturasının düzgün seçilməsinə, onun düzgün və möhkəm bərkidilməsinə, texnoloji rejimin düzgün yerinə yetirilməsinə, məmulatın konstruksiya xüsusiyyətinə diqqət yetirilməlidir. Bu zaman material hissələrinin (astarın üzə uyğun olması) bir-birilə və onların məmulatın təyinatına uyğunluğuna ciddi fikir vermək lazımdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, paltarların xidmət müddətinin uzadılmasının böyük xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti vardır.

Tikili mallar keyfiyyətə qiymətləndirilərkən iqtisadi amil kimi məmulatın qiymətinə və təqribən məmulatın həmin qiymətə uyğun olmasına diqqət yetirilir. Şübhəsiz ki, qalan şərtlər eyni olmaqla ucuz qiymətə başa gələn məmulatlara tələbat

daha çoxdur. Bu isə tikiş sənayesinin texniki səviyyəsinin inkişafından və bir sıra digər amillərdən asılıdır.

Tikili malların keyfiyyət səviyyəsinin müasir tələbə və texniki normativ sənədlərə uyğunluğunu tətbiq edərkən tikili mallarda rast gəlinən nöqsanların xarakterini və onların təsir dərəcəsini düzgün qiymətləndirməyin praktiki əhəmiyyəti vardır.

Bunun üçün tikili mallarda rast gəlinən nöqsanları qruplaşdırmaq lazımdır. Həmin nöqsanları parça nöqsanlarına (toxunma, naxışlama, bəzək və s.) və istehsalat-tikiş nöqsanlarına bölmək məntiqlidir.

Parça nöqsanlarından danışarkən onun xarakterini açmaq lazımdır. Hazır paltarda olan parça nöqsanı qiymətləndirilərkən onun yayılmış, yerli, az hiss edilən, hiss edilən, görünən, görünməyən, xidmət müddətinə, yaxud məmulatın görünüşünə təsiri müəyyənləşdirilməlidir.

Bunun dəqiqləşdirilməsinin istehlakçı üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Tikili malların keyfiyyəti qiymətləndirilərkən nöqsanların ölçüsünə də qiymət vermək lazımdır. Nöqsanların məmulatın harasında olmasının da əhəmiyyəti vardır. Məsələn, hər hansı bir ləkə ola bilsin məmulatın astarında olsun, yaxud da üz materialının görünən yerində olsun. Şübhəsiz ki, ikinci halda həmin ləkə nöqsanına daha çox əhəmiyyət veriləcəkdir. Eyni zamanda göstərmək lazımdır ki, eyni nöqsan müxtəlif təyinatlı məmulatlarda müəlif cür qiymətləndirilməlidir. Məsələn, istehsalat geyimlərində adi ləkələrə görə paltarın sortu dəyişdirilmir. Lakin çıxış kostyumunda ona əhəmiyyət verilir.

Deməli, tikili mallarında olan nöqsanlar standart və yaxud texniki şərt üzrə qiymətləndirilərkən məmulatın təyinatına, istismar şəraitinə və digər cəhətlərə diqqət yetirilməlidir. Tikili mallarda mümkün olan nöqsanlar texniki-normativ sənədlər üzrə qruplaşdırılır. Belə ki, üst paltarlarında rast gəlinən xarakterik nöqsanlara aşağıdakılar daxil edilə bilər: döş qatının və yaxanın qıraqlarının əyri olması, ətəklərin birinin

digərindən uzun olması, ilmə tikişlərinin seyrək olması, yaxanın formasını itirməsi, yaxalığa qoyulan materialın çox yumşaq olması, döş hissəsinin kifayət qədər qabarıq olmaması, döş qatlarının ucunun ətəklərə yamaması, ətəklərin ucunun aşağı qıvrılması, zolaqlı parçalarda zolaqların simmetriyasının pozulması, kürək tikişində parça naxışının düz gəlməməsi, astarın parçanın altından görünməsi, qolun alt, yaxud üst hissəsinin əyilməsi, ciblərin düzgün yerləşdirilməməsi, kəmərlərin kənarlarının əyilməsi, tikişlərin simmetrik olmaması, düymələrin boş, yaxud çox kip tikilməsi, düymələrin ilgəklərin tuşunda tikilməməsi, düymə ilgək ölçüsündəki uyğunsuzluq, ilgəyin içərisindən aralıq materialın görünməsi, ilgəyin açılmaması, astarın qısa və əyri olması, şalvarın qabaq tərəfinin tikişinin düzgün aparılmaması nəticəsində qabaq tərəfin düzgün bükülməməsi, məmulatın bədənə yaxşı oturmaması və s.

Bu nöqsanlar qiymətləndirilərkən məmulatın təyinatı, cins-yaş göstəricisi, istismar şəraiti, məmulatın hansı mövsümdə geyilməsi, məmulatın qiyməti və s. nəzərə alınmalıdır.

Tikili malların keyfiyyətinə müxtəlif mərhələlərdə nəzarət edilir. Bunlar tikiş sənayesində, topdan ticarət bazarında, mağazalarda və s. təşkil edilir ki, keyfiyyətsiz malların ticarətə daxil olmasına imkan yaransın.

Kütləvi üsulla istehsal edilən tikili məmulatların keyfiyyəti təsdiq edilmiş nümunələr və standart, texniki şərt üzrə yoxlanılır. Bu zaman DÜİST 12566-71, DÜİST 17037-71, DÜİST 5.1233-72, DÜİST 5.283-72 və qeyri standartlar əldə rəhbər tutulmalıdır. Bu zaman laboratoriya metodlarından və hiss üzvlərindən istifadə olunur.

Tikili malların keyfiyyətini yoxlayan zaman əsas məqsəd yuxarıda göstərdiyimiz nöqsanları aşkar etmək və onları düzgün qiymətləndirməkdən ibarətdir.

III.2. Tikili malların keyfiyyətinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsi

Malların keyfiyyətinin sosioloji metodla qiymətləndirilməsindən fərqli olaraq ekspert metodu ilə keyfiyyətin qiymətləndirilməsi texnologiyasından biliyə malik olan ekspert mütəxəssislərin fikirlərinə əsaslanır. Həmin ekspertlər həm istehlakçıların tələblərini, modanın dəyişilməsi istiqamətlərini, keyfiyyətin qiymətləndirilməsində orqanoleptik və instrumental, yəni laboratoriya tədqiqatları vasitəsilə təhlilini dərinlən bilməlidir. Bütün bunlar ekspertlərin keyfiyyətinə verilən tələblərdəndir.

Ekspert üsulu zamanı məmulatın xassə nomenklaturasının seçilməsi, xassələrin çəki əmsalının təyin edilməsini, attestasiya üzrə məmulatın keyfiyyətinin aparılması prinsiplərini əldə əsas tutulur. Lakin proses zamanı bəzi çətinliklər, yəni məmulatın insan fiqurasına oturması keyfiyyətinin, nəmli isti emal üsulunun keyfiyyəti, qollarının geyimin gövdəsinə birləşdirilməsi keyfiyyəti, konstruksiyasının rahatlılığı və s. kimi cəhətlərin subyektiv qiymətləndirilməsi böyük çətinliklərlə üzləşir.

Ekspertlər geyimlərə qarşı qoyulan tələblərdən asılı olaraq bütün xassələri ayrıca olaraq nəzərdən keçirir, xüsusi şkala ilə balla qiymətləndirir. Bu zaman 4 ballı qiymətləndirmə: «əla», «yaxşı», «kafi» və «pis» qiymətləndirmə sistemindən istifadə olunur. Bu cür qiymətləndirmənin hər birisinin öz xüsusiyyəti vardır. Məsələn, «əla» qiymətləndirmə məmulatın bütün tələblərə cavab verməsi aşkar olunduqda, «yaxşı» məmulatın çox və az səviyyədə qoyulan tələblərə cavab verdikdə, «kafi» qiymətləndirmə nisbətən az səviyyədə tələblərə cavab verdikdə və «pis» qiymətləndirmə isə məmulata qoyulan tələblərin heç birisinə uyğun gəlmədikdə qiymət verilir.

Ekspert qiymətləndirmə öz növbəsində ekspert qrupunun keyfiyyətindən və sayından çox asılıdır. Geyimlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsində seçilən

ekspertlərin keyfiyyəti onun səriştəliliyindən, işgüzarlığından və obyektivliyindən çox asılıdır.

Ekspertin səriştəliyi onun professionallıq qabiliyyətindən asılıdır. Professionallıq səriştəlilik dedikdə həmin mütəxəssisin qiymətləndiriləcək məmulatın istehsalının lazımınca bilməsi, xassələrin müxtəlif variantlarının həm ölkəmizdə və həm də xarici dövlətlərdə buraxılan analoji məmulatları keyfiyyətə müqayisə edilməsində; məmulatın istehsalının genişləndirilməsi prinsipləri haqqında məlumata malik olması; tikili malların çeşidinin və keyfiyyətinin elmi-tədqiqat üsullarının tədqiqi ilə bacarığına; müzakirə zamanı məhsulun keyfiyyəti haqqında lazımı mühakimənin verilməsi bacarığına və s. biliklərə malik olması qiymətləndirmənin yekununa təsir edən amillərdən hesab olunur.

Ekspertin işgüzarlığı onun intizamı, bir keyfiyyət göstəricisindən tez bir anda digər keyfiyyət göstəricisinə qoşulması, qiymətləndirmənin əsaslandırılması biliyinə malik olması, insanlarla və mübahisəli şəraitdə işləmək qabiliyyəti ilə sıxı surətdə bağlıdır.

Ekspertin obyektivliyi müzakirə olunan məmulatın istehlakçı tələbinə uyğunluğu barəsində olan informasiyaları əldə əsas tutması hesab edilir. Geyimlərin keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı ekspertin qeyri-obyektiv olması qiymətləndirilən məmulatın keyfiyyət səviyyəsinin süni yolla çoxaldılması və ya aşağı salınması ilə digər qrup üzvlərinin fikirlərinin əksinə hərəkət etməsi ilə izah olunur.

Tikili malların keyfiyyətinin təcrübəvi geyinilmə vasitəsilə qiymətləndirilməsi metodu əsas sayılır. Bu üsulla geyimlərin xidmət müddətinin, habelə onun istehsalına sərf edilən materialların davamlılıq xassələri təyin edilir. Bu, o zaman istifadə olunur ki, laboratoriya şəraitində məmulatın geyinilməsi şəraiti yaradıla bilmir. Təcrübəvi geyimin yekununa görə xidmət müddətinin təyin edilməsi daha dəqiq olmasına baxmayaraq, bu üsul ağır zəhmət hesabına başa gəlir. Odur ki, bu üsulun

modelləşdirilməsi çox aktualdır. Bunun üçün elmi-tədqiqat metodundan istifadə etməklə alınan nəticəni müqayisə etməklə, yəni təcrübəvi geyimin nəticəsi ilə elmi-tədqiqatdan alınan nəticələrin tutuşdurulması yaxşı nəticə verə bilər. Bu isə təcrübəvi geyim üsuluna sərf olunan əməyin və materialların qısaldılmasına imkan verə bilər.

Baza keyfiyyət göstəricilərinin seçilməsi ekspert qiymətləndirmə prosesində əsas sayılır. Bu zaman ola bilsin ki, baza göstəriciləri kimi tədqiqat olunan məmulatın həqiqi keyfiyyət göstəriciləri və yaxud da nəzərdə tutulacaq məmulatın baza keyfiyyət göstəriciləri əsas kimi qəbul edilə bilər.

Əgər ekspertiza zamanı sənaye tərəfindən istehsal olunan hazırkı məmulat tədqiq olunarsa, onda etalon nümunəsi mövcud olan məmulat üçün baza göstəricisi sayılır. Adətən bir qayda olaraq etalon kimi həm ölkə daxilində və həm də xarici ölkələrdə istehsal olunan ən yaxşı məmulat nümunəsi seçilir.

Layihələndirilən əmulatın keyfiyyət səviyyəsi baza keyfiyyət səviyyəsi ilə müqayisə edilir. Bu zaman həmin göstəricilər elmi-texniki tərəqqinin, modanın yeniləşdirilməsi proqnozlarına tam cavab verməlidir. Baza keyfiyyət göstəricilərinin seçilməsi zamanı bəzi çətinliklərlə üzləşir, yəni keyfiyyətə qiymətləndirilmə ərəfəsində etalon nümunəsinin istehsala tətbiqi ləngidilir və o, artıq köhnəlmiş model sayılır.

Xassə göstəriciləri içərisində sanballıq əmsalının seçilməsi də ekspert üsulu ilə təyin edilir. Ayrı-ayrı xassələrin sanballıq əmsalının seçilməsi zamanı məlum olan bütün ekspert metodlar içərisində ən əhəmiyyətli tutarlı və nəticəsi düz olan üstün tutulan metod hesab olunur.

Mütəxəssisin fikirlərinə görə istehlak xassələrinin sanballıq əmsalı müxtəlif geyim növləri üçün ən əhəmiyyətliyə, məsələn, kişi paltoları üçün 0,623-dən 0,692-yə qədər, qadın donları üçün 0,308-dən 0,377-yə qədər dəyişə bilər. İstehlak xassələri içərisində geyimlər üçün ən əhəmiyyətli esteik, ergonomik və istismar xassələri əsas sayılır. Məsələn, kişi paltoları üçün göstərilən xassələr üçün sanballıq əmsalı müvafiq

olaraq 0,176, 0,162 və 0,137 təşkil edir. Lakin göstərilən məmulat üçün ən aşağı sosioloji keyfiyyət üçün sanballıq əmsalı 0,101-dir. Funksional təyinat üçün 0,126 (paltolar üçün) və 0,116 (qadın geyimləri üçün) təşkil edir.

Geyim məmulatlarının keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsi müəyyən qayda ilə həyata keçirilir. Əgər məmulatın xassə göstəriciləri evristik üsulla qiymətləndirilsə, bu zaman xassənin qiymətləndirilməsi üçün maksimum ball qiyməti müəyyənləşdirilən şkaladan istifadə olunur. Keyfiyyətin qiymətləndirilməsi üçün maksimum ball qiymətinin göstəricisi bütün xassələr üçün 40 bala bərabərdir. Hər bir xassənin ball qiyməti onun əhəmiyyətinə görə, daha doğrusu bu xassənin ümumi xassələr içərisində sanballıq əmsalına görə təyin edilir. Məsələn, aşağıdakı kimi:

Cədvəl 1.

1	Məmulatın bədii koloristik tərtibatı	10 ball
2	Model, konstruksiya və siluet	8 ball
3	Məmulatın materialının keyfiyyəti	10 ball
4	Məmulatın hazırlanması keyfiyyəti	6 ball
5	Bəzəndirici materiallar, furnitura	3 ball
6	Markalanma və qablaşdırma	3 ball
	Ümumi qiymət	40 ball

Cədvəldən göründüyü kimi, məmulatın ayrı-ayrı xassələrinin aldığı qiymətlər eyni deyildir və əhəmiyyəti də müxtəlifdir. Belə ki, ayrı-ayrı xassələrin qiymətləndirilməsi zamanı sanballıq əmsalı müxtəlif amillərdən, məsələn, modanın dəyişməsindən, istehlakçıların tələbindən, istehlak şəraitindən və s. asılı olaraq dəyişə də bilər. Ona görə də bu cür qiymətləndirmə dövrü olaraq nəzərdən keçirilir və yeniləşdirilir.

Keyfiyyətin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsinin son mərhələsindən əvvəl kompleks keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsi üçün hesablanma üsulunun seçilməsi prosesidir. Bir qayda olaraq tikili və trikotaj geyimlərinin keyfiyyətinin differensial üsulla qiymətləndirilməsindən istifadə edilmir.

Tikili malların keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsində aşağıdakı üsullar tətbiq olunur.

Kompleks keyfiyyət göstəriciləri tikili mallar üçün «orta çəki əmsalı» metodu ilə təyin edilir. Bu metodla tikili malların keyfiyyət göstəriciləri o zaman təyin edilir ki, bütün keyfiyyət göstəriciləri texniki və iqtisadi baxımdan məqsədəuyğundur. Əgər qiymətləndirmə zamanı hər hansı bir xassə «pis» qiymət alarsa, bu üsuldən istifadə etmək olmur.

Qarışıq metod tikili malların keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsində ən səmərəli üsul sayılmaqla həm kompleks və həm də differensial üsulları özündə birləşdirir. Keyfiyyətin qarışıq metodla qiymətləndirilməsi zamanı hansı xassə qrupuna görə tədqiq olunan məmulatlar etalon nümunəsindən yaxşıdır və ya pisdır. Bundan başqa, hansı xassələrin pis olması aşkar edilir və onların aradan qaldırılması məqsədilə tədbirlər görülür.

Ekspert qiymətləndirilməsinin son mərhələsi tədqiq olunan məmulatın hansı keyfiyyət qrupuna aid edilməsi üçün qərarların çıxarılmasıdır. Bəzən yenilik indeksi ilə istehsal olunan tikili və trikotaj mallarının keyfiyyət səviyyəsinə verilən qiyməti 38 ball səviyyəsində müəyyənləşdirilir. Belə məlumatlara həm müasir və həm də gələcəkdə istehsal olunacaq modeli tikili mallar, onların istehsalında tətbiq olunan yeni texnoloji üsullar, materiallar və onların xassələri, bədii tərtibatı, konstruksiyasının yeniliyi, bəzəndirilməsinin müasirliyi və s. kimi amillər daxildir. Bir qayda olaraq yeni modeli məmulat yüksək keyfiyyətli texnologiya ilə istehsal olunur. Bu növ tikili malların istehsalı üçün əsas, aralıq, astarlıq, üstədən qoyulan, furnitura materialları bədii koloristik tərtibatı, müasir istehsal xassələrinə, normativ-texniki sənədlərin tələblərinə əsasən seçilir və istifadə olunur.

Son zamanlar ticarət müəssisələrinə dünya ölkələrində istehsal olunan ən yaxşı keyfiyyət göstəricilərinə malik olan müxtəlif çeşidli kişi kostyumları daxil olur. Bu baxımdan kişi geyimlərinin, eləcə də müxtəlif yaş-cins qrupuna daxil olan tikili

malların keyfiyyətinin yüksəldilməsi əsasən onların konstruksiyasının yeniləşdirilməsi, əsas, köməkçi və astarlıq materiallarının düzgün seçilməsi, texnologiyanın yeniləşdirilməsi, ən müasir texnoloji avadanlıqlardan, habelə keyfiyyətə nəzarətin müasirləşdirilməsi və keyfiyyətin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi hesabına yerinə yetirilir.

Kişi kostyumlarının konstruksiyasının yeniləşdirilməsi daha çox aralıq və astarlıq materiallarının ən yeni növlərindən və unifikasiya edilmiş detallarının hesabına yaradılır. Kişi kostyumlarının istehsalında müxtəlif növ yaxa altı materiallardan istifadə etməklə məmulatın formasaxlama qabiliyyətini uzun müddət saxlanılmasına şərait yaradılır. Eyni zamanda kostyumların sağ və sol ədəklərində yaxşı formasaxlama yapışqanlı və yapışqansız materiallardan istifadə edilir. Bu materiallar yuxarı hissələrində, yəni sağ və sol döş nahiyyəsində aralıq hissədə daşa qabarıq xassəsi və aşağı ədəyinə istiqamətdə isə get-gedə incəlik xassəsi yarada bilir.

Kostyumların yüksək keyfiyyət göstəricilərinə malik olmasını detalların biçilməsinə hazırlıq mərhələsində yerinə yetirilir. Kostyumların detallarının biçilməsində tətbiq olunan materialların az uzanma qabiliyyəti mütləq nəzərə alınır və bunun da səviyyəsi 1%-dən çox olmamalıdır. Biçim prosesində iri ölçülü detallar daha dəqiq kəsilir, xırda detallar isə xüsusi preslər vasitəsilə doğranır və sonra ölçüsü dəqiqləşdirilir və artıq yerləri kəsilib atılır.

Kostyumların ədək hissələrinin, kürəyinin, yan tərəflərinin, yaxa altının, boyunluğunun qollarının yapışqanlı astar materialları ilə emal edilməsi avtomatlaşdırılmış iş rejiminə malik olan preslərin köməyi vasitəsilə yerinə yetirilir.

Son vaxtlar ən yaxşı inkişaf etmiş ölkələrdə istehsal olunan geyimlərin istehsalında «həcmli» texnoloji əməliyyatdan da istifadə olunmaqdadır. Bu cür texnoloji proses xüsusi universal və çelnoklu maşınlarda, habelə bütöv tikiş prosesini yerinə yetirən maşınlarda xüsusi avtomatlaşdırılmış qaydalarla yerinə yetirilir. Məmulatın rütubətli isti emal mərhələsi müxtəlif formalı yastıqların və dəqiq

texnoloji reqlamentlərə malik olan mikroproseslərin köməyi ilə həyata keçirilir. Əl əməyi burada minimum səviyyəyə endirilir.

Kostyumların hazırlanmasında bir neçə yarımavtomat maşınlarından istifadə olunmaqla pencəyin yan ciblərinin emalında və şalvarın arxa ciblərinin hazırlanmasında əvvəlcədən abaşıroənmə istifadə edilmədən formalaşdırılır. Pencəyin kürək hissəsinin orta tikişi, yan tikişləri, şalvarın yan və addım tikişləri, qolun dirsək tikişləri xüsusi yarımavtomat tikiş maşınlarında yerinə yetirilir. Geyimlərin detallarının və qovşaqlarının birləşdirilməsi üçün bütün ləvazimatlardan istifadə edilməklə məmulatın keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına nail olunur.

Kostyumların keyfiyyətinin daha da yaxşılaşdırılmasında son nəmli isti emal üsulunun həlledici rolu vardır. Bu proses xüsusi təyinatlı preslərdə yerinə yetirilir. Bu sistemli preslərin idarə edilməsi mikroproseslərin iştirakı ilə idarə edilir.

Xüsusi modalı geyimlərin müqavilələr əsasında qiyməti perspektivi olan modalı geyimlərin qiymətinə müvafiq müəyyənləşdirilir. Keyfiyyətinə görə bu məmulatlar buraxılan analoji geyim növlərindən tamamilə fərqlənir. Bunların silueti, orijinal kompozisiya və konstruktiv həlli bədii-koloristik tərtibatı, habelə emalının və bəzəndirilməsinin keyfiyyəti qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin tələblərinə cavab verməlidir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yeni keyfiyyət nişanlı xüsusi modalı tikili mallar sırasına müqavilə əsasında qiyməti olan mallara uşaq geyimləri, yataq və kişi dəyişəkləri, istehsalat təyinatlı geyimlərə aid edilmir.

Elmi-texniki tərəqqinin xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində, o cümlədən tikili malların istehsalında tətbiq edilməsi daimi olaraq bu qrup malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi səviyyəsinin vacibliyini tələb edir. Bu isə öz növbəsində uyğun materialların, yəni metodiki, təlimat, normativ-texniki sənədlərin mütəmadi olaraq nəzərdən keçirilməsi və yeniləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilməlidir.

III.3. Tikili malların keyfiyyətinə nəzarətin qaydaları

Ümumiyyətlə, istehlak mallarının, o cümlədən tikili malların keyfiyyətinin idarə edilməsində keyfiyyətə nəzarətin təşkilinin həlledici əhəmiyyəti vardır. Keyfiyyətə nəzarətin təşkili dedikdə məmulatın keyfiyyət göstəricilərinin normativ-texniki sənədlərin tələblərinə müvafiq halda müntəzəm olaraq yoxlanılması kimi nəzərdə tutulur. Geyimlərin keyfiyyətinə nəzarət ilk növbədə onun istehsal müəssisələrində və ticarət müəssisələrində həyata keçirilir [34-36].

İstehsal prosesində tikili malların keyfiyyətinə nəzarətin başlıca məqsədi keyfiyyətsiz məmulat istehsalının qarşısının alınmasından ibarətdir. İstehsal müəssisələrində də yüksək keyfiyyətli mal buraxılışını təmin etmək üçün ilk növbədə materialların, xammalın, furnitura və s. kimi bəzəndiricilərin keyfiyyəti ciddi surətdə nəzarətdən keçirilir (buna ilkin nəzarət deyilir), sonra məmulatın hazırlanması texnologiyası (proseslər daxili nəzarət) yoxlanılır, daha sonra hazır məmulatın keyfiyyəti (çıxış nəzarəti), habelə qablaşdırmanın, saxlanmanın, daşınmanın keyfiyyəti nəzarətdən keçirilir.

Giriş nəzarətində istifadə ediləcək materialların keyfiyyətinin müvafiq standart normalarına uyğunluğu və müqavilə şərtlərinə cavab verməsi səviyyəsi yoxlanılır. Bunun üçün həm orqanoleptiki və həm də instrumental və yaxud laboratoriya üsullarından istifadə olunur.

Orqanoleptik üsulla bütün materiallar xarici görkəmcə yoxlanaraq rast gələn nöqsanlar, toxunmasının növləri, xarici səthi, astar tərəfi diqqətlə nəzarətdən keçirilir.

Alət və ya laboratoriya üsulu ilə materialların istehlak və texnoloji xassələri, o cümlədən parçanın qalınlığı, çəkisi, sıxlığı, davamlılığı, uzanması, qısalması, əzilməsi, tərtibatı, sökülməsi, doqranması, hava, buxar keçirməsi və s. kimi xassələr tədqiq olunur.

Əməliyyat daxili proseslərə nəzarət geyimlərin detallarının biçilməsinə və hazırlanması texnologiyasına nəzarət deməkdir. Biçilmə prosesində parçaların stol üzərində sərilməsi, tabaşirlənmə trafaret nişanlanması, habelə biçilmiş detalların keyfiyyəti və dəstləşdirilməsi nəzarətdən keçirilir. Məmulatın hazırlanmasında əsasən təsdiq edilmiş əməliyyatlar ciddi nəzarətdən keçirilir ki, bunlardan asılı olaraq məmulatın xarici görünüşü, emalının keyfiyyəti, onun insan fiqurasına oturması keyfiyyəti nəzarətdən keçirilir. Bu kimi əməliyyatlara məmulatın yan tikişləri, yaxasındakı tikişlərin vurulmasının keyfiyyəti, boyunluğunun tikilməsi, qollarının bədənə birləşdirilməsi tikişlərinin, habelə sonuncu isti-nəm üsulunun emalının keyfiyyəti yoxlanılır.

Texnoloji proseslərin nəzərdən keçirilməsinin məqsədi texnologiyasının əsas xarakterinin, iş üsulunun və digər proseslərin düzgün yerinə yetirilib-yetirilməməsinə nəzarətdən ibarətdir. Elə bu nəzarət zamanı məmulatda baş verən nöqsanlar aşkar olunur.

Məmulatın orqanoleptik üsulla keyfiyyətinin yoxlanılması onun üzlük və astarlıq materiallarının keyfiyyəti, detallarının ölçüsü nəzarətdən keçirilir. Bu zaman nəzarətin obyektı onun xarici görkəmi, məmulatın insan bədəninə oturmasının keyfiyyəti və emalının keyfiyyəti əldə rəhbər tutulur.

Məmulatın xarici görkəminin yoxlanılması zamanı manikenlərdən (müqəvvalardan) istifadə edilərək diqqətlə baxılmaqla başa çatdırılır. Bu prosesdə məmulatın təsdiq edilmiş nümunə-etalonu görə uzunluğunu, siluetinin, formasının, biçilməsinin, tikiş sıırıqlarının, modelə uyğun materiallarının seçilməsi, astarlığının rənginin üzlük materialına uyğunluğunu, bəzəndirilməsinin, furnitura materiallarının və s. keyfiyyəti yoxlanılır. Keyfiyyətə nəzarət prosesində qüvvədə olan standart normalarından istifadə edilir.

Məmulatın insan fiquruna oturması keyfiyyəti üçün ya müqəvvalardan və yaxud canlı manikenlərdən istifadə olunur. Bu məqsədlə məmulat müqəvvaya

geydirilir (uyğun ölçülü), düymələnir və düzəldilir. Bu proses əsasən pencəklərin, paltoların, gödəkçələrin, plaşların, yəni çiyinli məmulatların insan bədəninə oturması keyfiyyətinin yoxlanılmasına aiddir. Geyimin fiqura oturması keyfiyyəti aşağıdakı əlamətlərlə xarakterizə olunur:

- yaxalarının və kürək hissəsinin hamar səthi, bu detallarda əyrilik və qırıqların olmaması;
- yaxaların (sağ və sol) düzgün yerləşməsi, bunlar bir-birinin üstünə lazımı səviyyədə oturması;
- boyunluğunun və yaxalığının düzgün birləşdirilməsi, onların küncələrinin düzgün qatlanması, boyunluğunun ayrılığının aşkar edilməməsi, onun məmulatın boynuna düzgün oturması;
- qollarının düzgün yerləşməsi, qollar bədənə yan tərəfindəki tikişinə uzun istiqamətdə düzgün yerləşməsi, qabağa və arxaya doğru çıxması, qolların bədənə birləşdirilən yerlərində qırıqların olmaması;
- kürəyin arxadan aşağısındakı kəsiyi (şlissesi) tam orta xətlə uyğunluğu, onun sağ və sol tərəflərinin bir-birinin üstünə düz oturması, nümunə-etalonda olduğu kimi könüşünə malik olması;
- astarlığının və istiləşdirici aralıq materiallarının səliqəli qaydada yerləşdirilməsi və birləşdirilməsi, üzlük materiallarında deformasiyanın olmaması, dartılmaması, astarlığın ayrılığının olmaması.

Məmulatın insan bədənə düzgün oturmasını ona baxmaqla təyin etmək olar. Bunun üçün məmulata soldan sağa istiqamətdə baxmaqla müqəvvaya oturması keyfiyyətini kostyumun yaxasını düymələyərək ona kənardan baxmaq tələb olunur.

Tikili məmulatın emalının keyfiyyəti aşağıdakı göstəricilərlə xarakterizə olunur: məmulatın formasının və ölçülərinin dəqiq işlənilməsi, geyimin ayrı-ayrı detallarının qarşılıqlı yerləşməsinin dəqiqliyi, məmulatın konstruktiv cizgilərinin və qovşaqların dəqiqliyi, habelə məmulatın insan bədənə düzgün oturması.

Məmulatın hazırlanmasının dəqiqliyi təsdiq edilmiş modelin bütün əlamətlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. Dəqiqlik ölçüsü kimi yol verilən kənarlaşmalara uyğun gəlməsi əsas əlamətlərdəndir. Normativ-texniki sənədlərdə hər bir növ geyim əşyası üçün yol verilən ölçü fərqləri vardır. Bu cür kənarlaşmaların ölçüsü 1 mm-dən 10 mm-dək ola bilər.

Tikili malların hazırlanması dəqiqliyinin ən vacib göstəricilərindən birisi onun formzgilərinin və ayrı-ayrı detallarının işlənməsidir. Hazırda normativ-texniki sənədlərdə hələlik geyimlərin formasının və ayrı-ayrı hissələrinin miqdarca xarakteristikası nəzərdə tutulmayıb və yol verilən kənarlaşmalar barədə məlumat yoxdur.

Hazırlanma keyfiyyətinin dəqiqliyini qiymətləndirmək məqsədilə təcrübədə mürəkkəb olmayan bir neçə cihaz və alətlərdən istifadə olunur. Buraya xətkəş, ouletka, santimetrə bölünmüş lentlər, şablonlar aiddir ki, bunların vasitəsilə detal və qovşaqların, cizgilərin yerinə yetirilməsi səviyyəsi ölçülür. Yoxlanma ərəfəsində simmetrik olan cüt detalların (yaxaların, laskanın, qolların, boyunluğun qurtaracaqları, ciblər) düzgün emal edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Cizgilərin formasının düzgünlüyü, kənarlarına vurulan tikiş xətləri və s. xətkəşlə və xüsusi şablonla yoxlanılıb dəqiqləşdirilir.

Ölçmələrinin nəticələri normativ-texniki sənədlərin tələbləri ilə tutuşdurulur, ölçmələr isə 0,1 sm dəqiqliyinə əsasən müəyyənləşdirilir.

Detalların qarşılıqlı yerləşdirilməsinin dəqiqliyi, cizgilərin və qovşaqların yerləşdirilməsi büzmələrin, üstədən qoyulan ciblərin, relyef naxışlanmaların dəqiqliyini bunlar arasındakı məsafələrin ölçülməsi ilə yoxlanılır. Bunun üçün də daha çox müxtəlif trafaretlərdən istifadə olunur.

Parçanın naxışlarının istiqamətinin düzgünlüyü, naxışlarının və qoşa detallarındakı istiqaməti, naxışların tikilmiş detallarda düzgünlüyü məmulatın xarici görünüşünə baxmaqla dəqiqləşdirilir. Məmulat xarici görkəmcə nəzərdən keçirilən

zaman həm də tikiş xətlərinin, yapışqanlanma və qaynaq edilməsinin də dəqiqliyi müəyyənləşdirilir. Əgər tikiş zamanı saplar daha çox dartılıbsa, qırılıbsa, bu da nöqsandır.

Təcrübə zamanı tikişlərin addımlarının tezliyinin dəqiq yerinə yetirilməsinin yoxlanılması prosesində 1 sm məsafədə yerləşən iynə addımlarının miqdarı ilə ölçülür. Normativ-texniki sənədlərin göstəriciləri vasitəsilə müqayisə edilir.

Bəzi detallar yapışdırılmış və qaynaq edilmiş texnoloji əməliyyatlarla da bir-birinə birləşdirilir. Bu əməliyyatların yerinə yetirilməsinin dəqiqliyini orqanoleptik üsulla, yəni birləşdirilmiş detalları norma səviyyəsində dartmaqla təyin edilir.

Məmulatın nəmli isti emalının keyfiyyətini xarici görkəmcə nəzərdən keçirməklə formasının düzgünlüyünə, detal və qovşaqlarının düzgünlüyünə görə, materialında qorsalanma, ləkənin, zolağının olub-olmamasına görə qiymətləndirilir.

Məmulatın keyfiyyəti yoxlanılarkən markalanmasının və qablaşdırılmasının düzgünlüyünün qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin normaları ilə tutuşdurulur.

İstehsal müəssisələrində tikili malların keyfiyyətinə nəzarət zamanı onun xarici görünüşü, qamətə oturması səviyyəsi, materialının keyfiyyəti, texnoloji proseslərinin keyfiyyəti bütöv yoxlanılma vasitəsilə dəqiqləşdirilir. Məmulatın əmtəə və nəzarət etiketlərinin səviyyəsi də yoxlanılır. Bu zaman daxil olan mal partiyasından bir ədədi seçilir və yoxlanılır. Mal partiyasından seçilmiş birinci və sonuncu nümunəyə görə məmulatın xətti ölçüləri də nəzərdən keçirilir. Əgər məmulatın xarici görkəmində nöqsanlar aşkar edilmiş olarsa, bu zaman həmin məmulat yenidən istehsala qaytarılır. Lakin həmin nöqsanın düzəldilməsi mümkün deyilsə, onda aşağı sortda keçirilir.

Ticarət şəbəkələrində daxil olan mal partiyası bütöv halda hamısı keyfiyyətə yoxlanılır. Əgər yoxlanma zamanı məmulatın markalanmasında nöqsan varsa, belə halda məmulat yenidən istehsal müəssisəsinə qaytarılaraq yenidən markalanır. Etiketlərin məlumatla əsas ölçülərində çatışmamazlıq varsa, bu zaman daxil olan bütün partiya diqqətlə nəzarətdən keçirilir. Etiketində göstərilən ölçüləri bir ədəd

geyim növünü seçib yoxlayırlar. Yoxlama zamanı məmulatın ölçü-boy və artikulu normativ sənəddə göstərilənlərə uyğun gəlməzsə, aşağı keyfiyyətli sortla endirilir. Məmulatın xarici görünüşü, bədənə oturması keyfiyyəti, istifadə olunan materialının keyfiyyəti, texnoloji emalının səviyyəsini ya seçmə vasitəsilə və yaxud da daxil olan bütün mal partiyasını yoxlayırlar. Yoxlanma üçün məmulatın həcmi normativ-texniki sənədlərdə göstərilənlərə uyğun seçilməlidir.

Ticarət təşkilatlarında tikili malların keyfiyyət qəbulu prosesində xarici görünüşünün etalon nümunələrə görə uyğun gəlmədikdə bütün mal partiyası qəbul edilmir və mal göndərənlərə qaytarılır. Lakin o qədər də hiss olunmayan nöqsanlar aşkar edilərsə, onu normativ-texniki sənədlərlə tutuşdurub aşağı sortla keçirirlər.

Tikili malların sortlaşdırılması zamanı əsas sayılan, qeyd olunduğu kimi, onun xarici görünüşü, insan bədənində oturması keyfiyyəti, yoxlanılan ölçülərin qüvvədə olan normativ-texniki sənədlərin tələblərinə uyğunluğu, əsas və köməkçi materiallarının keyfiyyət göstəriciləri, texnoloji proseslərin lazımınca yerinə yetirilməsi keyfiyyəti əldə əsas götürülür. Odur ki, məmulat sortlaşdırılan zaman mütləq nümunə etalon əldə rəhbər tutulmalıdır. Sortlaşdırma prosesində I sortla ələ növ məmulatlar aid edilir ki, nöqsanı olmayan, normativ-texniki sənədlərdə məmulatın istehsal-tikiş əməliyyatlarında, materiallarında rast gələn nöqsanlar I sortun normalarından kənarlaşmamış olsun. Belə nöqsanlar I sort məmulatlarda 3-dən çox olmasına yol verilmir. II sort tikili məmulatlara normativ-texniki sənədlərdə göstərilən material və istehsal-tikiş prosesində baş verən nöqsanlı məmulatlar aid edilir. Belə məmulatlarda göstərilən nöqsanlar 5-dən çox olmamalıdır. Tikili malların sortlaşdırılmasında əsas sənəd kimi dövlət standartlarından istifadə olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tikili malların keyfiyyət səviyyəsinin həllinə daha yaxşı yanaşma kompleks qaydada və geniş qaydada mövcud problemlərin həllini tələb edir ki, bu da xammalın hazırlanmasından başlamış bütün istehsal proseslərini özündə cəmləşdirir.

Məlum olduğu kimi, müasir şəraitdə elm və texnika sürətlə inkişaf edir. Belə şəraitdə buraxılan malların keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsində ən müasir texnologiyadan, keyfiyyətin idarə edilməsi sisteminin yeniləşdirilməsindən, işçilərin ustalıq səviyyəsinin yüksəldilməsindən çox şey asılıdır. Eyni zamanda tikili malların keyfiyyət problemlərinin həllində texnoloji proseslərə aktiv nəzarət edilməsinin də böyük rolu vardır.

Tikili malların hazırlanmasının müasir texnoloji proseslər geyimin ayrı-ayrı detallarının yığılması qaydasına ciddi nəzarət edilməsi, arayışlandırmanın tələb olunan normalar daxilində yerinə yetirilməsi, istilik-nəmli emalın aparılmasında ən müasir texnoloji avadanlıqlardan istifadə edilməsini tələb edir. Keyfiyyətin yüksəldilməsində texnoloji əməliyyatlara ciddi əməl edilməsi, daha doğrusu texniki proseslərin düzgün yerinə yetirilməsi, ən başlıcası isə texniki kartaların mühəndislik əməliyyatlarına ciddi nəzarət olunması tələb olunur.

Texnoloji emalın nəticəsinə uyğun olaraq geyim əşyasına daxil olan detalların nominal ölçülərinə ciddi nəzarət edilməsi keyfiyyətin yüksəldilməsində əsas şərt sayılır. Bu halda istifadə olunan detalların emalının düzgünlüyünün saxlanılması məqsədilə biçim sexlərinin iş prinsipinə düzgün əməl edilməsi detalların ölçülərinin dəqiq alınmasına şərait yarada bilər.

Son dövrlərdə müxtəlif ölkələrin tikiş sənayesində fəaliyyət göstərən istehsal müəssisələrində məmulata daxil olan detalların unifikasiya edilməsinə daha çox diqqət yetirməklə hazır geyimlərin keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunmaqdadır. Bunu ticarət müəssisələrinə daxil olan geyim əşyalarının bəzilərindən

də aydın görmək olar. Bunun üçün avtomatlaşdırılmış maşın və avadanlıqlardan istifadə etməklə həyata keçirirlər. Bu avadanlıqların tətbiqi ilə detalların minimum ölçü və formasının alınmasına şərait yaradılır.

Tikili malların texnologiyasının müasirləşdirilməsində onun istehsalına sərf olunan materialların tikişçilik prosesinə yararlı seçilməsinin də xüsusi rolu vardır. Çünki bəzi hallarda tikiş maşınlarında detallar bir-birinə birləşdirilən zaman sapların iynələr vasitəsilə kəsilməsi, doğranmış detalların qıraqlarından iplik və sapların tez sökülməsi, parça materiallarının nəmli-isti emal prosesinə yaramaması, bu prosesdən sonra materialın rənginin solması və s. kimi hallar da baş verir.

Məmulatın, xüsusilə palto və pencəklərin hazırlanmasında yapışqanlı materiallardan istifadə olunur. Bunlardan istifadə etməklə detalların formasının və ölçülərinin stabil saxlanmasına şərait yaradılır. Xüsusilə palto və pencəklərin yaxasında aralıq məqsədilə istifadə olunan yapışqanlı materiallar buna misaldır ki, məmulatın forma saxlanılmasında bunun rolu çox böyükdür.

Bütün bu yuxarıda deyilənləri və magistr dissertasiyasında qoyulan sualların izahından göründüyü kimi, tikili mallara olan tələbat durmadan artmaqdadır və onların çeşidinin və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması həm istehsal müəssisələrinin və həm də ticarət təşkilatlarının qarşısında duran vacib məsələlərdəndir. Burada tikili malların keyfiyyət problemləri ilə məşğul olan əmtəəşünas-ekspertlərin, dizaynerlərin, modelçi-rəssamların və s. kimi mütəxəssislərin də fəaliyyəti çox vacibdir. Odur ki, magistr dissertasiyasının yerinə yetirilməsində müxtəlif ədəbiyyat mənbələri və şəxsi müşahidələrə əsaslanaraq ölkəmizdə tikili malların istehsalının və keyfiyyət səviyyəsinin yaxşılaşdırılması baxımından bir neçə praktiki əhəmiyyəti olan təkliflərin verilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

1. Bəzi məlumatlardan göründüyü kimi, keçmiş SSRİ məkanında respublikamızda zərif mahud, kamvol yun parçalarının istehsalı ilə məşğul olan

fabrikələr fəaliyyət göstərmişlər. SSRİ dağıldıqdan sonra bu müəssisələrin xarici əlaqələri kəsildiyindən, fəaliyyətinin dayandırılması məcburiyyətində qalmışdır. Hazırda respublikamızda qoyunçuluq təsərrüfatlarının inkişafı ilə əlaqədar yun xammalı istənilən toxuculuq müəssisəsinin fəaliyyəti üçün kifayət qədərdir. Müvafiq dövlət strukturları bu məsələ ilə bağlı lazımı tədbirlərin həyata keçirilməsinə nail olması məqsədəuyğundur.

2. Respublikamızda əvvəllər tikili mallar üzrə modellər evi, sərgi-satış, nümunəvi baxış salonları, ən yaxşı nümunələr salonları fəaliyyət göstərmişlər. Gündəlik tələblər durmadan artmaqdadır, istehlakçılar gələcəkdə hansı modeldə məmulat istehsal olunması barədə məlumat əldə etmək arzusundadır. Bunları nəzərə alaraq yaxşı olardı ki, bu yuxarıda göstərilən salonların fəaliyyəti bərpa edilsin ki, istehlakçılar tikili malların modellərinin yeniləşdirilməsi barədə müfəssəl məlumatlar ala bilsinlər.

3. Ötən dövrlərdə respublikamızda, xüsusilə Bakı şəhərində üst geyimlərinin fərdi qaydada hazırlanması üçün sifariş atelyeləri fəaliyyət göstərmiş və burada mübaliğəsiz demək olar ki, bacarıqlı modelçi-dərzilər fəaliyyət göstərmişlər. İndi artıq bunların sayı barmaqla göstərilmək həcminə çatmışdır. Bunların da fəaliyyətinin bərpa edilməsi və bəlkə də daha iri istehsal həcmində birləşdirilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

4. Kişi kostyumlarının estetik xassələrinin, forma saxlamasının daha da yaxşılaşdırılması baxımından pencəyin yaxaaltı aralıq materiallarının, xüsusilə yapışqanlı tərkibə malik olan kətan lifli əsasa malik olan materiallardan istifadə edilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

5. Hazırda müxtəlif ölkələrin tikiş sənayesində ən yeni texnologiyadan, xüsusilə detalların ultrasəsli və yüksək tezlikli qaynaq üsulu ilə birləşdirilməsi üzrə geniş elmi-tədqiqat işlərinin nəticələri artıq istehsala tətbiq edilməyə başlanmışdır. Yaxşı olardı

ki, respublikamızda tikili malların istehsalı ilə məşğul olan sahələr bu texnologiyaya diqqət yetirsinlər.

6. Tikili malların keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi prosesində bəzi gizli nöqsanlar onda aşkar oluna bilmir. Bunu nəzərə alaraq daha dəqiq nəticə almaq üçün məmulatın təcrübəvi geyim üsuluna və yaranacaq nöqsanların aşkar olunmasına üstünlük verilməsi məqsədəuyğundur. Baxmayaraq ki, bunun üçün zəhmət tələb olursa da nəticələr dəqiq olacaqdır.

7. Şəxsi müşahidələr ərəfəsində ticarət təşkilatlarına daxil olan zolaqlı xətlərə malik olan kişi kostyumlarına baxış keçirilən zaman bəzi nöqsanlar, xüsusilə detalların bir-birində birləşdirilməsində bu xətlərin bir-biri ilə uyğunlaşdırılmamasına rast gəlinir ki, bu da məmulatın xarici görkəmini zəiflədir. Ticarət sahibkarları bu kimi xarakterik nöqsanların aradan qaldırılması barədə istehsal müəssisələri qarşısında iddia qaldırmalıdırlar.

8. Modelçi-rəssamların da qarşısında müəyyən tələblər qoyula bilər. Məsələn, hər hansı tərtib edilən modelin hazırlanması üçün istehsal müəssisəsinin öz tələbləri də vardır. Hazırlanan modelin konstruksiyası tələb olunan formanı təmin etməli, material sərfinə qənaət olunmalı, çəkilən zəhmət və müddət də sərfəli olmalıdır. Daha doğrusu, məmulatın texnologiyası daha müasir istehsal prosesinə cavab verməlidir.

9. Rəssam-modelçilər hər hansı yeni bir modelin üzərində çalışarkən onun ictimaiyyət tərəfindən sosial-iqtisadi tələblərini də mütləq nəzərə almalıdırlar.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT

1. Вейс Г. Внешний быт народов от древнейших до наших времен. М.: 1973-1979. Т.1-3.
2. Каган М.С., Коськов М.А. Художественное конструирование, система практики, система оценки. Л.: 1973.
3. Козлова Т.В. Художественное конструирование костюма. М.: 1982.
4. Пармон Ф.М. Эстетика форм и конструкции костюма (в историческом аспекте). М.: 1982.
5. Сомов Ю.С. Композиция в технике. М.: 1977.
6. Стриженова Т.К. Из истории советского костюма. М.: 1978.
7. Кристиан Диор. Рождение композиции. Главы из книги «Кристиан Диор». Журнал Мод, №1. М.: 1966., №4.
8. Кокеткин П.П., Сафронова И.В., Кочегурова Т.Н. Пути улучшения качества изготовления одежды. Легпромбытиздат. 1989.
9. Месяченко В.Т., Кокошкинская В.И. Товароведение текстильных товаров. М.: Экономика. 1987.
10. Русаков С.И. Технология машинных стежков и накладка швейных машин. М.: 1959.
11. Бурмистров А.Г. и др. Исследование свойств и процесса образования двухниточной цепной перораспускаемой строчки. Швейная промышленность. №3, 1981.
12. Кокеткин П.П. Механические и физико-механические способы соединений деталей швейных изделий. М.: 1983.
13. Справочник по швейному оборудованию. М.: 1981.
14. ГОСТ 20521-75. Технология швейного производства. Термины и определения.

- 15.Коблякова Е.Б. и др. Основы конструирования одежды. М.: 1980.
- 16.Пармон Ф.М. Художественное проектирование одежды промышленного производства. М.: 1981.
- 17.Пармон Ф.М. Европейский костюм: стол и мода. М.: 1982.
- 18.Пармон Ф.М. Композиция костюма. Легпромиздат. М.: 1985.
- 19.Проблемы формообразования и композиции промышленных изделий. ВНИИТЭ. М.: 1979.
- 20.Черемных А.И. Основы удожественного проектирования одежды. М.: 1968.
- 21.Казарина В.И. Товароведу о красоте и композиции. М.: Экономика. 1978.
- 22.Федоров М.В., Сомов Ю.С. Оценка эстетических свойств товаров. М.: Экономика. 1970.
- 23.Гусейнова Т.С., Жилцова Г.В. Товароведение швейных и трикотажных товаров. 1991.
- 24.Шанигина В.Ф. Оценка качества соединений деталей одежды. М.: 1981.
- 25.Коблякова Е.Б. Основы проектирования рациональных ращмеров и формы одежды. М.: Легка и пищевая промышленность. 1984.
- 26.Гусейнова Т.С. Товароведение швейных и трикотажных товаров. ВУЗ. Государственная торговля. М.: Экономика. 1981.
- 27.Промышленная технология одежды. Справочник (Кокеткин П.П. и др.). М.: Легпромбытиздат. 1988.
- 28.Делль Р.А., Афанасьева Р.Ф., Чубарова С.М. Гигиена одежды. Легкая индустрия. 1979.
- 29.Эстетическая культура советского человека. Под ред. Проф. М.С.Кагана. Л.: 1976.

- 30.Каган М.С. Морфология искусства. Л.: 1972.
- 31.Estetik tərbiyə. «Maarif». Bakı. 1972.
- 32.Коблякова Е.Б., Савостицкий А.В., Антонов И.А. Основы конструирования одежды. М.: Легка индустрия. 1968.
- 33.Единые методы конструирования одежды (мужской, женской и детской). Изд.2-ое. Доп. М.: ЦИНТИлегпром. 1967.
- 34.Алексеев Н.С. и др. Введение в товароведение промышленных товаров. М.: Экономика. 1975.
- 35.Переверзев Л.Б. Техническая эстетика и управление качеством. М.: Знание. 1977.
- 36.Федоров М.В., Задесенец Е.Е. Оценка качества промышленных товаров. М.: Экономика. 1977.

Кюрчайлы Салима Улфат

«Оценка потребительских свойств швейных изделий и их экспертиза»

Резюме

Оценку уровня качества швейных изделий проводят при аттестации изделий, планировании и прогнозировании качества при выборе оптимального варианта и для создания новых целей. Исходя из этого в данной работе показаны попытки анализа некоторых факторов влияющих на улучшение качества швейных изделий.

Kurchaili Salima Ulfat

"Assessment of consumer properties of garments and their expertise"

Summary

The assessment of the quality level of clothing is carried out during product certification, planning and quality forecasting when choosing the best option and to create new goals. On the basis of this, in this paper, attempts to analyze some factors affecting the improvement of the quality of garments are shown.

REFERAT

İşin ümumi xarakteristikası. Ötən əsrin ikinci yarısından istehlak mallarının keyfiyyət göstəricilərinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsinin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. İstehlak mallarının ekspertizasının əsas məqsədi əm göstərildiytəələrin keyfiyyət göstəricilərinə daxil olan xassələrin ardıcıl , habelə onlara təsir edən proseslərin qiymətləndirilməsinin aparılmsından ibarətdir. Lakin çox hallarda bu, istənilən ölçüyə uyğun gəlmədiyinə görə peşəkar ekspertlərin nəzəri fikirlərinə əsaslanır.

Yuxarıda göstərildiyi kimi müxtəlif sahələrdə ekspert metodunun tətbiqi sahəsinin hal-hazırda genişləndirilməsi prosesi davam etdirilməkdədir. Bu bir daha onu göstərir ki, bu metodun tətbiqi təsadüfə xarakter daşımır. Çünki, ekspertlər tərəfindən alınan hesablamlar riyazi formulaların tətbiqi ilə alınan nəticələrdən daha dəqiq və düzgün nəticəyə gəlmək olur. Deməli, ekspert üsulunun bu və ya digər sahələrdə tətbiq edilməsinin vacibliyi o zaman lazım gəlir ki, digər obyektiv metodlardan istifadə edilmə qeyri mümkündür və iqtisadi cəhətdən sərfəli deyil. Ədəbiyyat mənbələrindən məlum olur ki, istehlak mallarının keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi ümumiyyətlə ölkələrin iqtisadi inkişafına əsaslı sürətdə kömək göstərir. Bu üsuldan aşağıda k1 göstərilən keyfiyyət göstəricilərin səviyyəsinin təyin edilməsi əməliyyatlarında istifadə edilir.

İşin məqsədi. Bu yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq biz tikili mallarının keyfiyyət səviyyəsinin ekspert üsulu ilə qiymətləndirilməsinin nəzəri baxımdan təhlilinə müraciət etmişik. Bunun üçün 2 qrup ekspert metodunun tətbiqinin fərqləndirici və oxşarlıq i nəzərdən keçirmişik.

Tədqiqatın metodu. Tikili mallardan seçilmiş nümunələrin kompleks keyfiyyət göstəricilərinin qiymətləndirilməsini 2 üsula müəyyən etmək olar. Birinci üsula “ekspress metodu ” və “səviyyə üzrə hərəkət” üsulları aiddir ki, özləri hazırrıqsız və hazırlıqlı olmaqla müxtəlifliyə ayrılır.

Tədqiqatın obyektı. Həm ədəbiyyat materiallarından və həm də şəxsi müşahidələrdən on istifadə edərək bir neçə növ modeldə olan kişi kostyumlarının konstruksiyasının materialının , rənginin, son arayışlandırılmasının xarakterik cəhədləri təhlil edilmişdir.

İşin təcrübəvi əhəmiyyəti. Son dövrlərdə dünya bazarının mal dövrüyyəsində tikili malların çüşidi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində əsaslı sürətdə dəyişiklər baş verir. Xüsusilə dünya bazarında kommersiya müəssisələrnin idarə edilməsinə qarşı çox ciddi tələblər qoyulur və istehlakçıların tikili mallara qarşı tələbinin ödənilməsində xeyli irəliləyişlər olması işdə elmi cəhətdən əsaslandırılması tövsiyyə edilir.

İşin strukturu. Magistr dissertasiyası işi kırışdən, 3 fəsildən (nəzəri və təcrübəvi) nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla kompyuterdə işlənmiş 71 səhifədən, şəkillərdən, cədvəllərdən ibarətdir. İşin yazılmasında 36 sayılı müxtəlif ədəbiyyat mənbələrdən istifadə edilmişdir.

